

Η Δυναμική του Εφήμερου: Η περίπτωση των περιοδικών αγορών του Ελαιώνα

Πανάγου Χρυσάνθη, Παχή Αλεξία
Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Κωτσάκη Αμαλία

Πολυτεχνείο Κρήτης | Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Ερευνητική Εργασία

«Η Δυναμική του Εφήμερου:

Η περίπτωση των περιοδικών αγορών του Ελαιώνα»

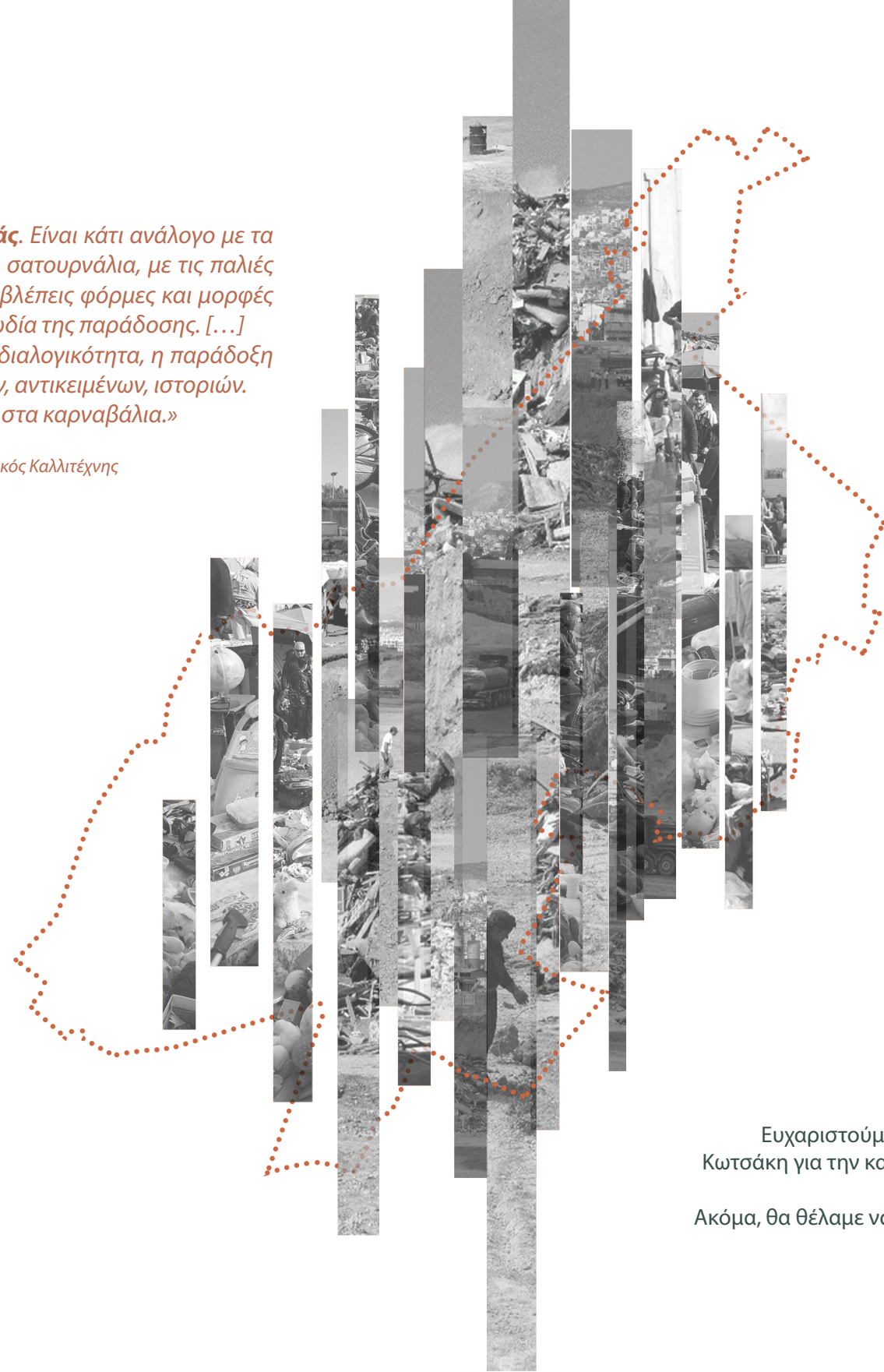
Πανάγου Χρυσάνθη, Παχή Αλεξία

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: **Κωτσάκη Αμαλία**

Χανιά | Νοέμβριος 2024

«Το **παζάρι** είναι μια **παρωδία αγοράς**. Είναι κάτι ανάλογο με τα βυζαντινά πανηγύρια, με τα ρωμαϊκά σατουρνάλια, με τις παλιές διονυσιακές γιορτές και τελετές. Εκεί βλέπεις φόρμες και μορφές από μπαρόκ, μέχρι την ιλαροτραγωδία της παράδοσης. [...] Αυτό που κάνει είναι η πολυφωνία, η διαλογικότητα, η παράδοση συνύπαρξη πραγμάτων, ανθρώπων, αντικειμένων, ιστοριών. Δηλαδή είναι ό,τι συνέβαινε στα καρναβάλια.»

Πάνος Χαραλάμπους, Εικαστικός Καλλιτέχνης

Ευχαριστούμε θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια μας κα. Αμαλία Κωτσάκη για την καθοδήγηση και την πολύτιμη βοήθεια της καθ'όλη την διάρκεια εκπόνησης της ερευνητικής εργασίας. Ακόμα, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τις οικογένειες και τους φίλους μας για την υποστήριξή τους.

Περιεχόμενα

08 Εισαγωγή

Σκοπός

Αντικείμενο

Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

Μέθοδος

Μέθοδος συλλογής στοιχείων

09 Υπόθεση εργασίας

12 Συγκρότηση εργασίας και ερμηνευτική προσέγγιση

13 Ευρήματα

Εισαγωγικά

Σύντομη ιστορική αναδρομή της περιοχής / Η εξέλιξη του Ελαιώνα

15 Τα χαρακτηριστικά της περιοχής του Ελαιώνα ως παράγοντες δημιουργίας των περιοδικών αγορών:
Η θέση του Ελαιώνα στην Αθήνα και οι συγκοινωνιακές του συνδέσεις στην δημιουργία περιοδικών αγορών

18 Μέρος I

Ο χώρος **χωρίς** την εφήμερη χρήση
/ Εξετάζοντας το αστικό κενό

21 **Η περίπτωση του Ελαιώνα χωρίς τις περιοδικές αγορές**

Η περίπτωση του Ελαιώνα ως αστικό κενό

Η περίοδος εκβιομηχάνισης του Ελαιώνα / Από την εποχή του μεσοπολέμου μέχρι την δεκαετία του '50

22 Η ένταξη του Ελαιώνα στο πολεοδομικό σχέδιο των Αθηνών του 1995

23 Οι υφιστάμενες χρήσεις γης

29 Τα εγκαταλελειμμένα κτίρια ως συνέπεια της αποβιομηχάνισης

34 Μέρος II

Ο χώρος **με** την εφήμερη χρήση / Ταυτότητα του χώρου

38 **Η περίπτωση του Ελαιώνα με τις περιοδικές αγορές**
Οι περιοδικές αγορές σε σχέση με το ιστορικό κέντρο της πόλης / Η εξέλιξη τους μέχρι σήμερα

42 Η ίδρυση του σωματείου ρακοσυλλεκτών «Ερμής»

54 Το χωρικό αποτύπωμα της άτυπης οικονομίας και της ανάπτυξης του παρεμπορίου στον Ελαιώνα

57 Οι περιοδικές αγορές και η Διπλή Ανάπλαση

58 Ερμηνεία

61 Βιβλιογραφία

64 Κατάλογος Εικόνων

Εισαγωγή

Η περιοχή του Ελαιώνα αποτελεί ένα διακριτό αστικό κενό στον πολεοδομικό ιστό των Αθηνών. Μια περιοχή κατάλοιπο αγροτικού τοπίου, η οποία έχει υποδεχτεί πλήθος χρήσεων, όπως κατοικίες χαμηλού εισοδήματος, μεγάλες βιοτεχνίες και υπαίθριες αγορές. Ετερόκλητες χρήσεις συνυπάρχουν και αφήνουν το αποτύπωμα τους στο χώρο, προσδίδοντας έτσι όχι έναν αλλά πολυάριθμους αστικούς χαρακτήρες. Οι χαρακτηρισμοί για την περιοχή του Ελαιώνα που συχνά διατυπώνονται κυρίως από τον Τύπο, όπως «ασυνέχεια» με τον υπόλοιπο αστικό ιστό της πόλης, brownfield, αστικό κενό, συχνά προσδίδουν αρνητική χροιά στην περιοχή, παραβλέποντας την υφιστάμενη κατάσταση ενός χώρου με έντονη δυναμική.

Σκοπός

Σκοπός της εργασίας είναι η διερεύνηση της δυναμικής του εφήμερου, εντοπισμένη στο αστικό κενό του Ελαιώνα των Αθηνών και τις περιοδικές αγορές του.

Αντικείμενο

Αντικείμενο της εργασίας αποτελεί η περιοχή του Ελαιώνα και ειδικά η οδός Αγ. Άννης και οι κάθετες οδοί προς αυτή: Αγίου Πολυκάρπου, Καστοριάς, Πιερίας και Ορφέως, από το ύψος της Ιεράς οδού προς βορράν και από την οδό Ορφέως προς νότον, όπου εντοπίζονται περιοδικές αγορές σε κελύφη εγκαταλελειμμένων κτιρίων αλλά και υπαίθριες περιοδικές αγορές, με κοινό αντικείμενο πώλησης: έπιπλα, αντικές, διακοσμητικά είδη και ρούχα.

Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

Για τον Ελαιώνα γενικότερα υπάρχει σχετική βιβλιογραφία που αφορά κυρίως την ιστορική του εξέλιξη. Οι αναφορές στις περιοδικές αγορές σπανίζουν. Κατά τούτο εμφανίζεται ερευνητικό κενό. Βιβλίο αναφοράς για την εργασία ήταν: Ρωπαίτου-Τσαπαρέλη, Ζωή Ε., *Ο Ελαιώνας της Αθήνας. Ο χώρος και οι άνθρωποι στο πέρασμα του χρόνου*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα, 2006

Μέθοδος

Μέθοδος συλλογής στοιχείων

Η συλλογή στοιχείων βασίστηκε σε:

Έρευνα πεδίου:

- Σύνταξη χαρτών
- Καταγραφή υφιστάμενων χρήσεων
- Φωτογραφική τεκμηρίωση

Βιβλιογραφική έρευνα

Έρευνα στο διαδίκτυο

Υπόθεση εργασίας

«**εφήμερος, -ον** [λέξεις ή σημασία μαρτυρούμενη από της αρχαιότητος μέχρι σήμερον]:

1. ο επί μίαν ημέραν διαρκών ή ζων, βραχύβιος, πρόσκαιρος
2. ημερήσιος, καθημερινός.»¹

Σύμφωνα με τον Δημήτρη Παπαλεξόπουλο², εφήμερη κατασκευή, η (αγγλ. Ephemeral construction] (οικοδ.) στην κυριολεξία θα ήταν η κατασκευή που διαρκεί μία ημέρα. Κατ' επέκταση, εφήμερο σημαίνει το μικρής διάρκειας, το μη μόνιμο, το πρόσκαιρο. Οι εφήμερες κατασκευές συνδέονται με αρχιτεκτονικές απόψεις που εισάγουν έντονα τη χρονική διάσταση στο *σχεδιασμό, με την έννοια ότι οι σχέσεις χώρου που δημιουργούν είναι αναστρέψιμες, ενώ η ίδια η παρουσία τους είναι *συμβάν ή γεγονός με ορισμένη χρονική διάρκεια. Είναι συνήθως *ελαφριές κατασκευές. Προτείνουν τη μη αντοχή τους στο χρόνο ως προτέρημα περισσότερο παρά ως ελάττωμα και διεκδικούν την εγγραφή τους στη μνήμη του τόπου παρά στην υλικότητά του.

Οι αγορές και η εφήμερη χρήση τους αποτελούν έναν ζωντανό οργανισμό μέσα στο σύνολο του αστικού ιστού. Το κύριο χαρακτηριστικό του εφήμερου είναι ότι υπάρχει για ένα πεπερασμένο χρονικό διάστημα και μετά εξαφανίζεται, προσφέροντας στον χρήστη μια εμπειρία, η οποία εξελίσσεται σε ανάμνηση.³ Τα βιώματα αυτά και οι εμπειρίες εμπλουτίζουν τη συλλογική μνήμη της πόλης με επιπρόσθετα ίχνη, συμβάλλοντας στην συγκρότηση της ταυτότητας του χώρου. Η συνεισφορά των εφήμερων αγορών και η πληθώρα των βιωμάτων που προσφέρουν εμφανίζεται ως καθοριστικός παράγοντας στην δημιουργία ταυτότητας του χώρου.

«**αστικό κενό**: είναι ο κενός χώρος στον ιστό της πόλης. [ΔΦ]»⁴

«Είναι οι άκρες που δεν έχουν αποτελεσματική ενσωμάτωση, εσωτερικά νησιά κενής δραστηριότητας, τα ξεχασμένα συντρίμια που παραμένουν εκτός της αστικής δυναμικής»⁵
Ignasi de Solà-Morales

Σύμφωνα με την Αθηνά Βιτοπούλου⁶, αστικές περιοχές, εγκαταλελειμμένες (οι) [αγγλ. derelict land, wasteland γαλλ. friches urbaines] (πολεοδ.) περιοχές στο εσωτερικό των πολεοδομικών συγκροτημάτων, που ενσωματώθηκαν στον *αστικό ιστό αλλά παρέμειναν εκτός της διαδικασίας *αστικοποίησης, ή περιοχές περισσότερο ή λιγότερο χτισμένες, συχνά μάλιστα περικλειστές και απομονωμένες μέσα στον αστικό ιστό, που έχασαν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό την αρχική τους λειτουργία, λόγω ευρύτερων οικονομικών, τεχνολογικών και κοινωνικών αλλαγών αλλά και πολιτικών και κοινωνικών επιλογών. Το μέγεθός τους ποικίλλει, από εγκαταλελειμμένα κτίρια και συγκροτήματα μέχρι ολόκληρα τμήματα πόλης ή ζώνες. Πρόκειται για πρώην *βιομηχανικές περιοχές και εγκαταστάσεις, *λιμενικές εγκαταστάσεις, παρόχθια αστικά μέτωπα, σιδηροδρομικές εγκαταστάσεις και υποδομές, στρατιωτικές εγκαταστάσεις αλλά και διάφορες άλλες εγκαταλελειμμένες εκτάσεις ή ενδιάμεσα *αστικά κενά. Στο πλαίσιο της *βιώσιμης ανάπτυξης έχει πολλαπλασιαστεί ο αριθμός των επεμβάσεων ανάκτησης και επανένταξής τους στον αστικό ιστό και τη λειτουργία της πόλης βλ. και υποβαθμισμένη περιοχή».⁷

1. Δημητράκος, Β. Δημήτρης, *Νέον Ορθογραφικόν Ερμηνευτικόν Λεξικόν*, εκδ. ΧΡ.ΓΙΟΒΑΝΗ, 1970

2. Μπούρας, Χαράλαμπος, Φιλιππίδης, Δημήτρης, *Αρχιτεκτονική*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 2013, σελ. 124

3. Jacqueline, Armada, *Sustainable Ephemeral: Temporary Spaces with Lasting Impact*, Syracuse University, 2012, σελ.15

4. Μπούρας, Χαράλαμπος, Φιλιππίδης, Δημήτρης, ο.π., σελ.43

5. Solà-Morales, Ignasi, *Terrain Vague*, in Anyplace, ed. C. Davidson, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1995, σελ.120

6. Μπούρας, Χαράλαμπος, Φιλιππίδης, Δημήτρης, ο.π., σελ.42

7. ο.π., σελ.42

Τα αστικά κενά αποτελούν χώρους μετασχηματισμού, «απροσδιόριστα τοπία»⁸ των μεταβαλλόμενων αστικών τοπίων. Συχνά, ακολουθούν μια πορεία μετεξέλιξης με δικούς τους άτυπους κανόνες, στα οποία κοινωνικές ομάδες, βρισκόμενες έξω από τις κοινωνικές και οικονομικές νόρμες, έρχονται να συνυπάρξουν χωρίς αρχές και κανόνες σε έναν τόπο.

Ταυτότητα του χώρου

«Η πόλη αυτή που δεν διαγράφεται από την μνήμη είναι σαν μια πανοπλία ή ένα δίκτυο στις τρύπες του οποίου ο καθένας μπορεί να τοποθετήσει τα πράγματα που θέλει να θυμάται: ονόματα επιφανών ανδρών, αρετές, αριθμούς, ταξινομήσεις φυτών και ορυκτών, ημερομηνίες μαχών, αστερισμούς, αποσπάσματα μιας ομιλίας. Ανάμεσα σε κάθε έννοια και σε κάθε σημείο της διαδρομής θα μπορέσει να ορίσει μια σχέση συγγένειας ή αντίθεσης, ώστε να μπορεί να ανακαλεί άμεσα το καθετί στη μνήμη του.»⁹
Italo Calvino

Σύμφωνα με τις αναφορές του Henri Lefebvre στο βιβλίο του «*The production of space*» ο χώρος είναι ένα κοινωνικό προϊόν και η ταυτότητά του διαμορφώνει και διαμορφώνεται από τις συνεχείς κοινωνικές διεργασίες. Υποστηρίζει ότι οι ταυτότητες των ατόμων και των κοινοτήτων είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τους χώρους στους οποίους κατοικούν, όπως για παράδειγμα η ταυτότητα μιας γειτονιάς διαμορφώνεται από τις χωρικές πρακτικές της (π.χ. τοπικές επιχειρήσεις, κοινωνικές δραστηριότητες). Ο χώρος δεν είναι ένα παθητικό υπόβαθρο των κοινωνικών δραστηριοτήτων αλλά συνεχώς μεταμορφώνεται.¹⁰

Οι περιοδικές αγορές και το ζήτημα του συμμετοχικού σχεδιασμού

Η λειτουργία των αγορών και περισσότερο των περιοδικών αγορών εμφανίζει εκλεκτικές συγγένειες με τον συμμετοχικό σχεδιασμό. Ο συμμετοχικός σχεδιασμός είναι μια προσέγγιση στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, κατά τον οποίο οι χρήστες λαμβάνουν αποφάσεις και συμμετέχουν ενεργά στη διαδικασία, με συνέπεια το αποτέλεσμα να είναι πιο ευέλικτο και προσαρμοσμένο σε αυτούς.

Σημαντικό ρόλο στον τομέα του συλλογικού σχεδιασμού έχει διαδραματίσει ο John Habraken, αρχιτέκτονας και θεωρητικός, ο οποίος ασχολήθηκε κυρίως με την μαζική στέγαση και ανέπτυξε θεωρία για τον διαχωρισμό των δομικών στοιχείων από τις χρήσεις.^(1.) Σύμφωνα με τον Habraken, οι υποδομές ανήκουν στον δημόσιο χώρο και είναι σταθερές, ωστόσο η διαμόρφωση τους ανήκει στο άτομο και είναι μεταβαλλόμενη.^{11(2.)}

Με την «δικεκδικητική συμμετοχή», όπως αυτή συχνά αποτυπώνεται στις περιοδικές αγορές, οι χρήστες αντιτάσσονται σε πιθανά σχέδια του κράτους και των ιδιωτών, παίρνοντας πρωτοβουλίες για την ανάπτυξη μιας περιοχής, αναλογιζόμενοι των αναγκών της, που δεν καλύπτονται από το κράτος. Έτσι, οι χρήστες συμβάλλουν ενεργά σε όλα τα στάδια της συμμετοχικής διαδικασίας και στην εξέλιξη του έργου, μέσω συνελεύσεων.¹²

Όμοια προσέγγιση με αυτή του Habraken, έχει ο αρχιτέκτονας Teddy Cruz, στην οποία το κοινωνικό στοιχείο κυριαρχεί, καθώς η διαδικασία βασίζεται σε συνεχείς συζητήσεις και διαπραγματεύσεις μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, των θεσμών και των επιχειρήσεων. Ο Cruz βασίζεται στην πεποίθηση ότι η δυναμική των πόλεων δεν εντοπίζεται στις μορφές και στους

αυστηρούς κανονισμούς, αλλά στις κοινότητες που αποκλείονται και καταπιέζονται από τα αυστηρά θεσμικά πλαίσια. Ειδικότερα, γοητεύεται από τις ανεπίσημες πρακτικές στον χώρο, που αναπτύσσονται από περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες, όπως για παράδειγμα πρόσφυγες και μετανάστες.^(3.)

1. Πιο συγκεκριμένα, στο βιβλίο του «*Supports: An Alternative to Mass Housing*» (1961), αντιτίθεται στα καθιερωμένα πρότυπα σχεδιασμού της μαζικής παραγωγής κατοικιών, δίνοντας το δικαίωμα στους χρήστες να προσαρμόσουν τις κατοικίες στις ατομικές ανάγκες τους. Τα κεντρικά χαρακτηριστικά του συμμετοχικού σχεδιασμού είναι ο διαχωρισμός των φυσικών υποδομών ενός κτιρίου και των χρήσεων του, δηλαδή η δυνατότητα των χρηστών να κάνουν αλλαγές και να προσαρμόζουν τα άκαμπτα πρότυπα βάσει των αναγκών τους, η αυτονομία των χρηστών και η αντίδραση στη τυποποιημένη μαζική στέγαση, προτείνοντας μια πιο ανθρωποκεντρική προσέγγιση. (Βαζάκας, Αλέξανδρος, *Συμμετοχικός Σχεδιασμός: Ο Σχεδιασμός του χώρου ως συλλογική ενέργεια*, Διδακτορική Διατριβή, ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Δεκέμβριος 2017, σελ. 6-14)

2. Η κοινωνική αρχιτεκτονική επιδιώκει να δημιουργήσει θετικό αντίκτυπο στις κοινότητες, λαμβάνοντας υπόψη τις κοινωνικές και πολιτισμικές ανάγκες στον σχεδιασμό του χώρου. Με πρωτοβουλίες των αρχιτεκτόνων, των φορέων, είτε των ίδιων των κοινοτήτων, δημιουργούνται δημόσιοι χώροι, ευέλικτοι για να δεχθούν διαφορετικές χρήσεις και δίνονται άμεσες λύσεις σε επείγοντα και καθημερινά προβλήματα. (Ντρενογιάννη, Αντωνία, Τζήκα-Κωστοπούλου, Παναγιώτα, *Σύγχρονες Πρακτικές Συμμετοχικού Σχεδιασμού/ Διαδικασίες ενδυνάμωσης του χρήστη και ο νέος ρόλος του αρχιτέκτονα*, Ερευνητική Εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2014, σελ.29-31)

3. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το έργο του: *Manufactured sites*, στο οποίο συνεργάζεται με τοπικούς φορείς της Τιχουάνα, για τη διαμεσολάβηση μεταξύ των κατοίκων και των τοπικών αρχών, με σκοπό την επίτευξη της χωρικής έκφρασης των καταπιεζόμενων κατοίκων, επιτρέποντάς τους να διαμορφώσουν το περιβάλλον έτσι ώστε να καλύπτει τις ανάγκες τους. Ο ανώτερος στόχος είναι η διασφάλιση του δικαιώματος των πολιτών στην πόλη. Γνωρίζοντας το αίριο πρόβλημα κατοίκησης που αντιμετωπίζουν οι πολίτες της Τιχουάνα, προτείνει υποστηρικτικές δομές, ελαφρές και μεταβλητές κατασκευές πλαισίων που λειτουργούν ως σκελετός του κτιρίου, που στοχεύουν στην κάλυψη των αναγκών για στέγαση της κοινότητας, αλλά και για άλλες χρήσεις.

01. Teddy Cruz, Fonna Forman, *Manufactured Sites: A Housing Urbanism Made of Waste/Maquiladora*, project (Model, 2005)

8. Τζιρτζιλάκη, Ελένη, *Τα Προσφυγικά της Αλεξάνδρας*, ένα αστικό κενό μετατρέπεται σε μια κατάληψη στέγης. Νομαδική Αρχιτεκτονική, Νοέμβριος, 2014, <https://nomadikiarxitektoniki.net/texts/without-a-proper-noun/>

9. Calvino, Italo, *Οι Αόρατες Πόλεις*, εκδ. Καστανιώτη-Εικοστός αιώνας, 2004, σελ.33-34

10. Lefebvre, Henri, *The production of space*, εκδ. Blackwell, 1901-1991, σελ.73

11. <https://www.openbuilding.co/legacy>

12. Ντρενογιάννη, Αντωνία, Τζήκα-Κωστοπούλου, Παναγιώτα, ο.π., σελ. 47

Η ανάπτυξη της εργασίας που ακολουθεί βασίζεται στις παραπάνω θεωρητικές υποθέσεις, εντοπισμένες στην περίπτωση των περιοδικών αγορών, δηλαδή εφήμερων χρήσεων στο αστικό κενό του Ελαιώνα των Αθηνών και στο αποτύπωμα που αυτές αφήνουν στην μνήμη της πόλης και εν τέλει στην συγκρότηση της χωρικής της ταυτότητας. Στα παραπάνω η δυναμική του εφήμερου προσεγγίζεται ως καταλυτικός παράγοντας.

Συγκρότηση εργασίας και ερμηνευτική προσέγγιση

Η ερμηνευτική μέθοδος είναι συγκριτική και προκύπτει από την αντιπαραβολή των χαρακτηριστικών του χώρου **με** και **χωρίς** την εφήμερη χρήση του.

Η εργασία συγκροτείται σε **δύο μέρη**:

Μέρος Ι

Ο χώρος **χωρίς** την εφήμερη χρήση
/ Εξετάζοντας το αστικό κενό

Η περίπτωση του Ελαιώνα χωρίς τις περιοδικές αγορές

Η περίπτωση του Ελαιώνα ως αστικό κενό

Η περίοδος εκβιομηχάνισης του Ελαιώνα / Από την εποχή του μεσοπολέμου μέχρι την δεκαετία του '50

Η ένταξη του Ελαιώνα στο πολεοδομικό σχέδιο των Αθηνών του 1995

Οι υφιστάμενες χρήσεις γης

Τα εγκαταλελειμμένα κτίρια ως συνέπεια της αποβιομηχάνισης

Μέρος ΙΙ

Ο χώρος **με** την εφήμερη χρήση / Ταυτότητα του χώρου

Η περίπτωση του Ελαιώνα με τις περιοδικές αγορές

Οι περιοδικές αγορές σε σχέση με το ιστορικό κέντρο της πόλης / Η εξέλιξη τους μέχρι σήμερα

Η ίδρυση του σωματείου ρακοσυλλεκτών «Ερμής»

Το χωρικό αποτύπωμα της άτυπης οικονομίας και της ανάπτυξης του παρεμπορίου στον Ελαιώνα

Οι περιοδικές αγορές και η Διπλή Ανάπλαση

Ερευνητικά ερωτήματα

Τα ερωτήματα που θα επιχειρηθεί να απαντηθούν είναι:

1. Συμβάλλει η λειτουργία των περιοδικών αγορών στην απόδοση ταυτότητας στην περιοχή; Πως ερμηνεύεται;
2. Πως επηρεάζει η γειτνίαση της περιοχής με το ιστορικό κέντρο των Αθηνών στην ανάπτυξη των περιοδικών αγορών; Και γιατί;
3. Εμφανίζεται διαφοροποίηση εμπορικής δραστηριότητας στα υφιστάμενα αδόμητα οικοπέδα και κελύφη σύμφωνα με την προβλεπόμενη ανάπτυξη;
4. Αποδίδεται χωρικά η διαφοροποίηση ανάμεσα στην σύννομη και παράνομη εμπορική δραστηριότητα; Πως ερμηνεύεται;
5. Ερμηνεύονται με θεωρητικές και αρχιτεκτονικές προσεγγίσεις οι πρακτικές διαχείρισης του χώρου των περιοδικών αγορών από τους ρακοσυλλέκτες;

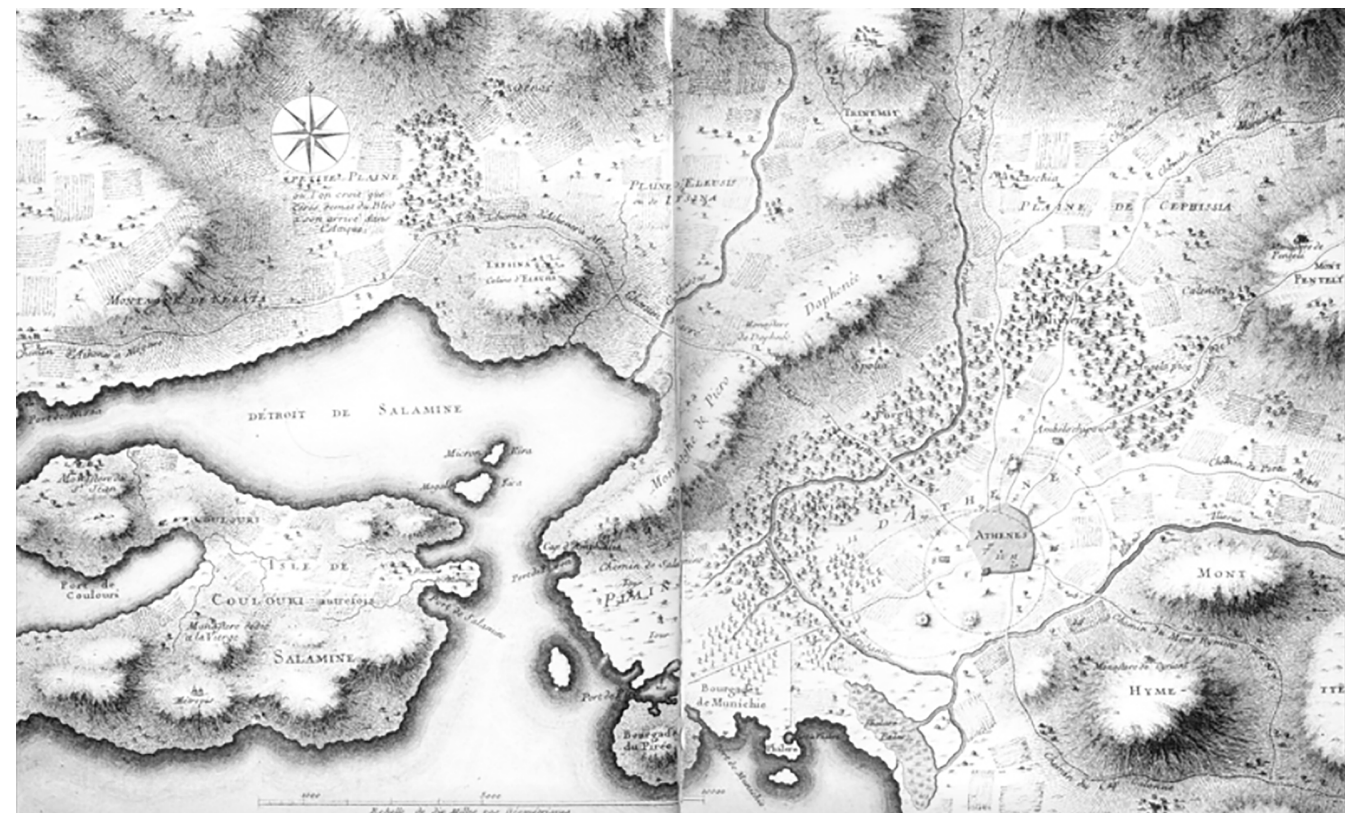
Ευρήματα

Εισαγωγικά

Σύντομη ιστορική αναδρομή της περιοχής / Η εξέλιξη του Ελαιώνα

Ο Ελαιώνας της Αθήνας ονομάστηκε έτσι λόγω της μεγάλης φυτεμένης έκτασης του με ελαιόδεντρα, όπου διατηρήθηκε από την αρχαιότητα μέχρι περίπου τον 18^ο αιώνα. Έπειτα ξεκίνησε να μετατρέπεται σε λαχανόκηπο με καλλιέργειες, που προμήθευε τους Αθηναίους, λόγω του πλούσιου υπεδάφους του σε νερά και της επίπεδης έκτασης του. Κατά τον 20^ο αιώνα είχε ξεκινήσει ο αφανισμός των ελαιόδεντρων και η αλλαγή χρήσεων γης. Ειδικότερα, από το 1920 και έπειτα ξεκινάει η καταστροφή του Ελαιώνα με αίτια την γενίκευση της χρήσης του πετρελαίου και άλλων βιομηχανικών υποκατάστατων του ελαιόλαδου, αλλά και την αύξηση του πληθυσμού των Αθηνών, όπου ένα μεγάλο μέρος του αποτελούνταν από πρόσφυγες της Μικρασιατικής καταστροφής.

Απόρροια των παραπάνω, ήταν η αρχή μιας άναρχης δόμησης, χωρίς ρυμοτομία, σχέδιο ή κοινόχρηστους χώρους. Μέχρι το τέλος του 20^{ου} αιώνα στην περιοχή υπάρχουν 2.000 βιομηχανικές και βιοτεχνικές μονάδες, απασχολώντας μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού στον δευτερογενή τομέα. Ταυτόχρονα, διογκώθηκε ο μεταφορικός τομέας λόγω των αστικών και υπεραστικών αξόνων που διέσχιζαν την περιοχή, καταλαμβάνοντας διαρκώς έδαφος, και κατά συνέπεια υποβαθμίζοντας την μεταποιητική δραστηριότητα.

02. Julien – David Le Roy, Χάρτης Αθηνών, 1770.

03. Ελαιώνας, Φωτογραφικό Αρχείο Μάνιας Μπενίση

Η υποβάθμιση της περιοχής οφείλεται σε διάφορους παράγοντες, όπως η μετακίνηση του κέντρου της πόλης προς τα βορειοανατολικά, η πληθυσμιακή συσσώρευση στην Αθήνα, το κανάλι του Κηφισού, και οι γραμμές του τρένου που λειτουργούν ως όριο.¹³ Η υπερχειλίση του ποταμού Κηφισού και οι καταστροφές που προκλήθηκαν, δημιούργησαν αντίξοες συνθήκες κατοίκησης, με συνέπεια η περιοχή να εκμεταλλευτεί και να κατοικηθεί από χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα.¹⁴ Έτσι λοιπόν ως μια περιοχή ούσα μέχρι πρόσφατα εκτός σχεδίου υστερεί διοικητικής και αστικής οργάνωσης.¹⁵

13. Ρωπαίτου-Τσαπαρέλη, Ζωή Ε., *Ο Ελαιώνας της Αθήνας. Ο χώρος και οι άνθρωποι στο πέρασμα του χρόνου*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα, 2006, σελ.135

14. Ιστορικό καιρικών καταστροφών στο Λεκανοπέδιο από το 1887, <https://www.meteoclub.gr/themata/egkyk-lopaideia/920-1887>

15. Ρωπαίτου-Τσαπαρέλη, Ζωή Ε., ο.π., σελ.136

Τα χαρακτηριστικά της περιοχής του Ελαιώνα ως παράγοντες δημιουργίας των περιοδικών αγορών

Η θέση του Ελαιώνα στην Αθήνα και οι συγκοινωνιακές του συνδέσεις στη δημιουργία περιοδικών αγορών

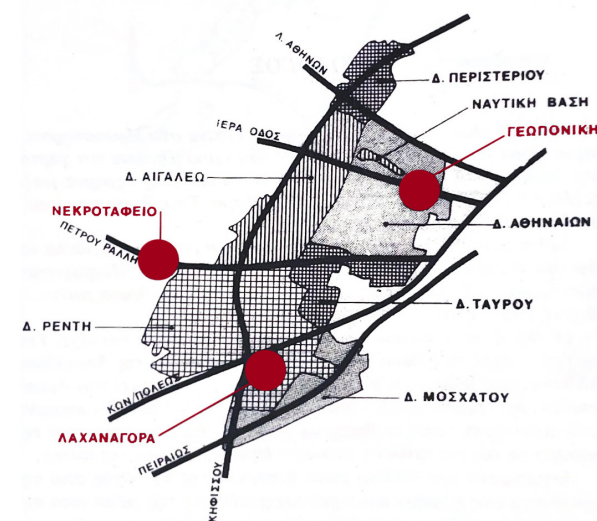
Ο Ελαιώνας της Αττικής ως τις αρχές του 20ού αιώνα, εκτεινόταν από τον Πειραιά και το Φάληρο, προς τον Υμηττό και τους πρόποδες της Πάρνηθας, έφτανε στο Δαφνί και κατέληγε στην θάλασσα, απέναντι από την Σαλαμίνα. Χωριζόταν σε Ελαιώνας Καισαριανής, Γέρακα, Πεντέλης, Δαφνίου και κύριος Ελαιώνας ή Λόγγος που ονομαζόταν η έκταση από την Ιερά οδό μέχρι το Φάληρο νότια και την οδό Πειραιώς ανατολικά.

Ο Ελαιώνας σήμερα είναι μια περιοχή 9.000 στρεμμάτων, που υπάγεται διοικητικά σε πέντε Δήμους, των Αθηναίων(2.100 στρέμματα), του Περιστερίου(500 στρέμματα), του Αγ. Ιωάννη Ρέντη(3.450 στρέμματα), του Ταύρου(1.200 στρέμματα) και του Αιγάλεω(1.550 στρέμματα). Καταλαμβάνει λοιπόν, κεντρική περιοχή του οικιστικού ιστού της πρωτεύουσας. Βρίσκεται σε κομβική θέση του Λεκανοπεδίου της Αττικής, καθώς απέχει 2 χλμ. από το κέντρο της Αθήνας, ενώ μόλις 3,5 χλμ. από το λιμάνι του Πειραιά, ο οποίος αποτελεί το σημαντικότερο λιμάνι της χώρας, τόσο σε κίνηση εμπορευμάτων, όσο και επιβατών. Τα όρια αυτά, καθορίστηκαν από το Προεδρικό Διάταγμα του 1995 (ΦΕΚ 1049/Δ/1995), σύμφωνα με το οποίο εντάχθηκε η περιοχή του Ελαιώνα στο σχέδιο πόλης. Ακόμα, συνδέει τις αναβαθμισμένες ανατολικές, με τις υποβαθμισμένες δυτικές συνοικίες της Αθήνας και επηρεάζει σημαντικά την οικονομική της δραστηριότητα. Λόγω των παραπάνω χαρακτηριστικών, θεωρείται προνομιακή η γεωγραφική του θέση για να αναπτυχθούν δραστηριότητες, τόσο δευτερογενούς, όσο και τριτογενούς τομέα.¹⁶

Η περιοχή διαπερνάται από κεντρικούς οδικούς άξονες όπως η Λ. Κηφισού, που είναι προέκταση της Εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας, και αποτελεί όριο προς την δυτική Αθήνα, διασχίζει την περιοχή κατά

μήκος του άξονα Βορρά-Νότου και ενώνει την βόρεια Αττική με τον Πειραιά. Η Λ. Αθηνών (γνωστή και ως Λ. Αθηνών-Καβάλας) αποτελεί την προέκταση της Εθνικής οδού Αθηνών-Κορίνθου, διατρέχει οριζόντια την περιοχή και συνδέει το κέντρο της Αθήνας με την δυτική Αττική. Αυτές οι αρτηρίες έχουν κεντροβαρική σημασία για την ανάπτυξη της βιομηχανικής χρήσης της περιοχής. Ακόμα, διαπερνάται από την Ιερά οδό, την Πειραιώς, την Θηβών και την Πέτρου Ράλλη, η οποία συνδέει την Αθήνα με την Νίκαια.

Η οδός Αγ. Άννης όπως και η οδός Ορφέως, αν και δευτερεύουσες οδοί, συμβάλλουν σε μεγάλο βαθμό στην σύνδεση της περιοχής με τους κεντρικούς οδικούς άξονες, όπως και με την συγκοινωνία. Η Αγ. Άννης συνδέεται με την Ιερά οδό και την Λ. Κηφισού καθώς διασχίζει εγκάρσια ένα μεγάλο τμήμα της περιοχής. Οι δύο οδοί εξίσου συμβάλλουν στην τροφοδοσία των τοπικών λειτουργιών της περιοχής.

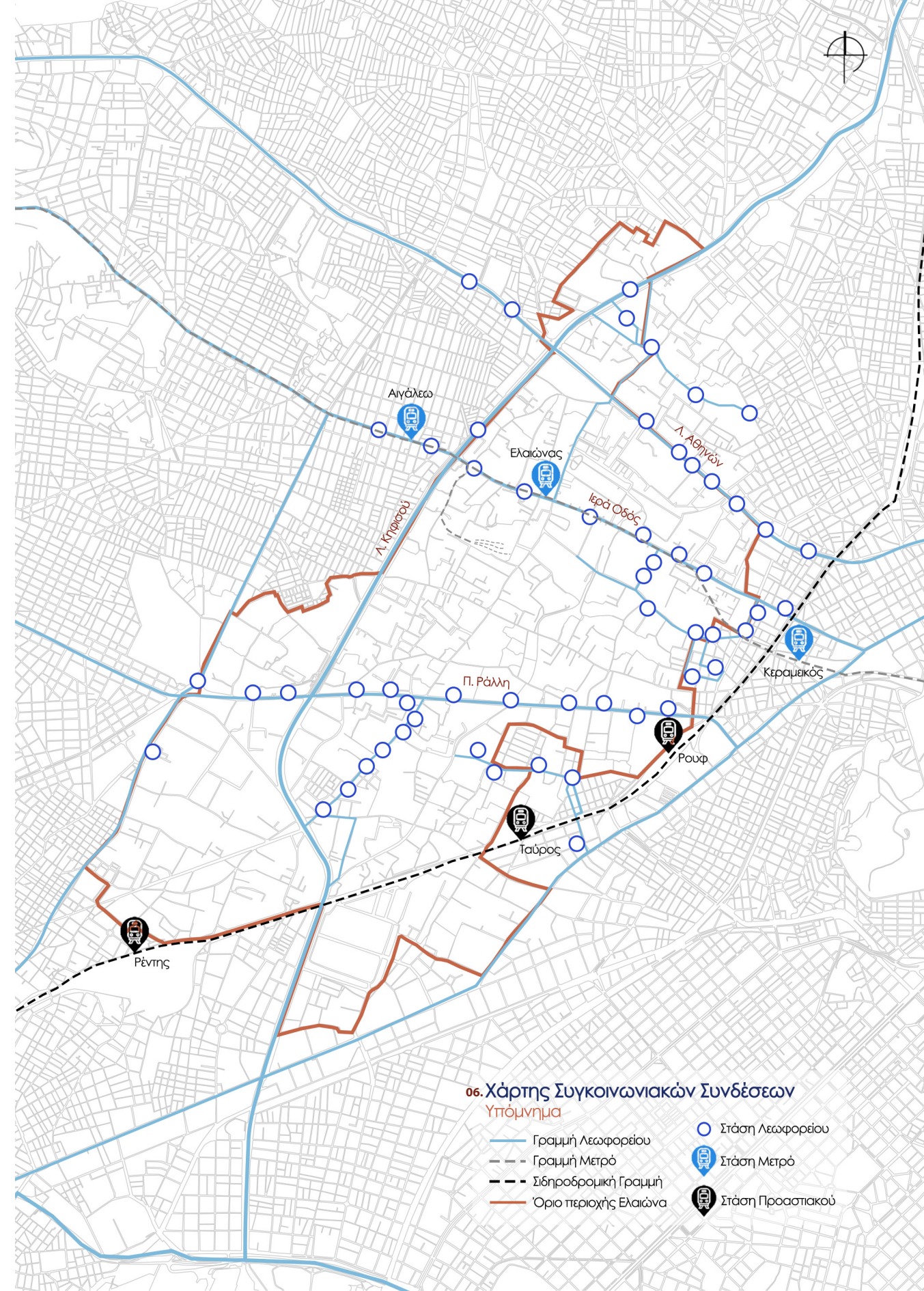
04. Όρια Ελαιώνα

16. ο.π., σελ.25-26

Η πρόσβαση στην περιοχή γίνεται και με την Γραμμή 3 του μετρό, όπου βρίσκεται στην διασταύρωση της Ιεράς οδού με την οδό Αγίας Άννης, και συνδέει την περιοχή με τα δυτικά και το κέντρο της Αθήνας. Επίσης, οι γραμμές των λεωφορείων διαπερνούν τους κεντρικούς άξονες όπως την Ιερά Οδό, την Π. Ράλλη, καλύπτοντας τις συνδέσεις με το κέντρο και με την δυτική Αττική. Παρατηρείται όμως, ελλιπές εσωτερικό δίκτυο λεωφορείων στον Ελαιώνα με αραιά δρομολόγια. Τρόλεϊ και προαστιακός συνδέουν την ευρύτερη περιοχή με την υπόλοιπη Αθήνα. Πλησίον του σταθμού μετρό βρίσκεται και το αμαξοστάσιο του Ελαιώνα, το οποίο προορίζεται για τον νέο κεντρικό σταθμό υπεραστικών λεωφορείων της Αθήνας.

05. Η θέση του Ελαιώνα στην Αττική

06. Χάρτης Συγκοινωνιακών Συνδέσεων Υπόμνημα

- Γραμμή Λεωφορείου
- - - Γραμμή Μετρό
- - - Σιδηροδρομική Γραμμή
- Όριο περιοχής Ελαιώνα
- Στάση Λεωφορείου
- Στάση Μετρό
- Στάση Προαστιακού

Μέρος Ι

Ο χώρος *χωρίς* την εφήμερη χρήση / Εξετάζοντας το αστικό κενό

Η περίπτωση του Ελαιώνα χωρίς τις περιοδικές αγορές

Η περίπτωση του Ελαιώνα ως αστικό κενό

Η περιοχή του Ελαιώνα αποτελεί ένα μεγάλο αστικό κενό στην περιφέρεια της Αττικής. Η αίσθηση του «κενού» μπορεί να γίνει αντιληπτή είτε από μια πρώτη ανάγνωση του χώρου από έναν περιπατητή, είτε από την παρατήρηση της περιοχής μέσω δορυφορικής εικόνας. Σε σύγκριση με τις γύρω περιοχές, στον Ελαιώνα παρατηρείται αραιή δόμηση και ένα δαιδαλώδες οδικό δίκτυο, δυσχεραίνοντας τον προσανατολισμό του χρήστη και δημιουργώντας την αίσθηση ενός λαβύρινθου. Η αίσθηση της ασυνέχειας εντείνεται, μέσω των μεγάλων εκτάσεων βιομηχανικών μονάδων, των εγκαταλελειμμένων ιδιοκτησιών, των αδιέξοδων στενών, των μαντρών, και των σκουπιδότοπων. Λαμβάνοντας υπόψιν και τον πρότερο βιομηχανικό χαρακτήρα, στον Ελαιώνα μπορεί να αποδοθεί και η έννοια «brownfield», σύμφωνα και με το δίκτυο CABERNET¹⁷, «τα brownfields είναι περιοχές που έχουν επηρεαστεί από προηγούμενες χρήσεις ή την γύρω περιοχή, είναι εγκαταλελειμμένες ή υπολειτουργούν, ενδέχεται να έχουν πραγματικά ή αντιληπτά προβλήματα μόλυνσης, βρίσκονται κυρίως σε ανεπτυγμένες αστικές περιοχές, και απαιτείται παρέμβαση για να επανέλθουν σε επωφελή χρήση». Οι ανενεργές αυτές περιοχές λειτουργούν ως απροσπέλαστες νησίδες στον αστικό ιστό, δημιουργούν ασυνέχειες στο χώρο και παράλληλα διακόπτουν την ενότητα της περιοχής. Τα αστικά κενά και τα ερείπια αποτελούν ίχνη του παρελθόντος στον σύγχρονο αστικό ιστό, μαρτυρούν χρήσεις, ταυτότητες, συνήθειες των χρηστών, ενισχύοντας την ετερογένεια του.¹⁸

Η περίοδος εκβιομηχάνισης του Ελαιώνα / Από την εποχή του μεσοπολέμου μέχρι την δεκαετία του '50

Ο Ελαιώνας, πριν την εποχή του μεσοπολέμου λειτουργούσε σαν αγροτική έκταση της πόλης, με καλλιέργειες ελαιόδεντρων, δημητριακών και λαχανικών, παρέχοντας προϊόντα και ταυτόχρονα διατηρώντας τον φυσικό του χαρακτήρα. Από το 1919 ξεκίνησε να αυξάνεται σταδιακά, εκτός της γεωργικής παραγωγής, η βιομηχανική και η βιοτεχνική, με την δημιουργία μικρών βιοτεχνιών και εργαστηρίων στην περιοχή. Μάλιστα, στο διάστημα από το 1920 έως και το 1930, σημειώθηκε διπλασιασμός των βιομηχανικών μονάδων (από τις 33.704, έφτασαν τις 67.892 μονάδες). Εκείνη την περίοδο, αναπτύχθηκαν βιομηχανικές μονάδες, εκατέρωθεν του κεντρικού δικτύου του Ελαιώνα, στην Πειραιώς και στην Ιερά Οδό. Ενώ παράλληλα, στο νότιο τμήμα του και στις περιοχές του Ταύρου και της Νίκαιας, δημιουργήθηκαν προσφυγικοί οικισμοί. Η ανοδική πορεία της παραγωγής της χώρας έπαυσε με το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Μετά την λήξη του Εμφύλιου Πολέμου (1949), υπήρξε συσσώρευση του πληθυσμού, από την επαρχία στην πρωτεύουσα, η Αθήνα δέχτηκε περισσότερους από 1.000.000 νέους κατοίκους, με συνέπεια να χρειαστεί να ανασυγκροτηθεί οικονομικά και χωροταξικά. Διαδεδομένη άποψη της εποχής, ήταν αυτή που υποστήριζε την δημιουργία «βαρείας βιομηχανίας», έχοντας το πρότυπο μεγάλων ευρωπαϊκών κρατών, η οποία θα στόχευε στην ανεξαρτητοποίηση της χώρας. Επικρατέστερη, ωστόσο, ήταν η στρατηγική της «ελαφριάς βιομηχανίας», με την συμμετοχή του ξένου κεφαλαίου, η

17. CABERNET Coordination Team, Sustainable Brownfield Regeneration: CABERNET Network Report, University of Nottingham, 2006, σελ.3

18. Μπαμπλέκη, Ειρήνη, Παπαδοπούλου, Άννα, Πάτκου-Πιτσαλίδου, Ευδοκία, Συμμετοχικές δράσεις – Παρεμβάσεις στο αστικό χώρο [Τα παραδείγματα TABACALERA και CAMPO DE CEBADA της Μαδρίτης], 2018, σελ.70

οποία στόχευε στην ανάπτυξη της γεωργίας, με επεμβάσεις μικρότερου βεληνεκού στον βιομηχανικό κλάδο και στην υποστήριξη του κλάδου της οικοδομής.¹⁹

Οι χρήσεις γης του Ελαιώνα και ο χαρακτήρας του, μεταμορφώθηκαν καθοριστικά, από την δεκαετία του 1960 και έπειτα, με την εγκατάσταση μιας σειράς μεγάλων βιομηχανικών μονάδων (χημικών προϊόντων, ηλεκτρικών συσκευών, κλωστοϋφαντουργίας κ.α.), εν αντιθέσει των μικρομεσαίων μονάδων παραγωγής που προϋπήρχαν. Επιπρόσθετα, αναπτύχθηκαν στην περιοχή μικρότερες μεταποιητικές μονάδες, όπως: βυρσοδεψεία, σιδηρουργεία, κεραμοποιεία και μάντρες οικοδομικών υλικών. Έντονη ήταν και η παρουσία πρακτορείων μεταφορών και αποθηκών.

Καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε η μεταφορά της κεντρικής λαχαναγοράς των Αθηνών στο Ρέντη, η εγκατάσταση του κέντρου υψηλής τάσης της ΔΕΗ και των αποθηκών του ΟΤΕ στον δήμο Αιγάλεω, σε περιοχές του Ελαιώνα. Τα παραπάνω συντέλεσαν στη δημιουργία αδρανών χώρων, και κατ' επέκταση στην υποβάθμιση της περιοχής. Τα χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου είχαν καθοριστική σημασία για την συγκρότηση του βιομηχανικού χαρακτήρα του Ελαιώνα.²⁰

Η ένταξη του Ελαιώνα στο πολεοδομικό σχέδιο των Αθηνών του 1995

Η ιστορική περιοχή του Ελαιώνα εντάχθηκε στο πολεοδομικό σχέδιο των Αθηνών το 1995 με το ΠΔ 1049/95. Πριν την ένταξή του, διένυσε διάφορες φάσεις, οι οποίες συντέλεσαν στην τωρινή του μορφή, που θα μπορούσαμε να την χαρακτηρίσουμε ως ένα μωσαϊκό χρήσεων, λειτουργιών και κοινωνικών διαστρωματώσεων. Σταδιακά από τον Ιερό Ελαιώνα των Αθηνών, μετατράπηκε

19. Μπάτσας, Δημήτρης, *Η βαρεία βιομηχανία στην Ελλάδα*, εκδ. ΚΕΔΡΟΣ, 1947

20. Τσάδαρη, Σοφία, *Αστικοί μετασχηματισμοί στην εποχή της κρίσης, με αφορμή τις μεταλλαγές των δραστηριοτήτων και των πολεοδομικών πολιτικών στον Ελαιώνα της Αθήνας*, Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα, 2019, σελ.184-187

21. Παγώνης, Αθανάσιος, *Ο Ελαιώνας σε τροχιά μεταμόρφωσης υπό την επίδραση νέων δυναμικών*, «ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ» Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, Τεύχος 55 ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β Ιανουάριος/ Φεβρουάριος, 2006, σελ.79

22. Γεωργιάδης, Φαίδων, Τσαγκάρτος, Σπύρος, *Για την εξεύρεση χώρων στην Αττική, για την μετεγκατάσταση των Ρομά από την περιοχή του Ελαιώνα*, Φορέας Μελέτης: ΤΕΔΚΝΑ, Φεβρουάριος, 2010, σελ. 42-43

σε βιομηχανική περιοχή και έπειτα κυριάρχησε ο τριτογενής τομέας.

Μετά την περίοδο αποβιομηχάνισής του το 1980 ξεκίνησε η υποβάθμιση της περιοχής, αφήνοντας πίσω εγκαταλελειμμένα κελύφη βιομηχανιών και βιοτεχνιών, μολυσμένη γη και πληθώρα αποθηκευτικών χώρων δημιουργώντας την αίσθηση μιας περιοχής αφιλόξενης, σε παρακαμή. Από τη δεκαετία του '90 και μετά η περιοχή αλλάζει χαρακτήρα εξαιτίας της επέκτασης του Μετρό και της μετατόπισης χρήσεων αναψυχής και πολιτισμού.²¹ Έπειτα από όλες αυτές τις ραγδαίες αλλαγές εκτός σχεδίου που υπέστη ο Ελαιώνας κατέληξε να χαρακτηρίζεται σήμερα ως «αστικό κενό».

Σκοπός της ένταξης του στο σχέδιο αποτελούσε η εξυγίανση και αναβάθμιση της περιοχής, διατηρώντας μέρος της βιομηχανικής χρήσης, προσθέτοντας χρήσεις διοικητικές και εμπορίου, περιορίζοντας την κατοίκηση στο μήκος κύριων οδικών αρτηριών, ο καθορισμός κοινωφελών λειτουργιών, η δημιουργία κοινόχρηστων χώρων πρασίνου και η αντιμετώπιση ειδικών θεμάτων, όπως η μετεγκατάσταση των πρακτορείων μεταφορών σε οριοθετημένη περιοχή. Η περιοχή καλείται να υποδεχτεί κεντρικές λειτουργίες της Αθήνας και χρήσεις τριτογενούς τομέα σε συνδυασμό με χώρους πρασίνου.

Η σημερινή πραγματικότητα απέχει από την υλοποίηση των στόχων εν τέλει, καθώς το διάταγμα αυτό δεν εφαρμόστηκε ποτέ. Οι σημειακές υλοποιήσεις του πολεοδομικού σχεδίου, η έλλειψη ανάλογου χώρου για τη δημιουργία κοινόχρηστων χώρων πρασίνου και η αδυναμία υλοποίησης έργων τεχνικής υποδομής, συμβάλλουν στην στάσιμη και υποβαθμισμένη εικόνα του.²²

Οι υφιστάμενες χρήσεις γης

«Οι μηχανές από τις οποίες αποτελείται το σύγχρονο βιομηχανικό ερείπιο, όπως θα μπορούσαμε να ονομάσουμε το βιομηχανικό μνημείο, δεν μπορούν όπως το αρχαίο ερείπιο να ξαναγίνουν φύση. Το βιομηχανικό ερείπιο θα παραμείνει και θα πεθάνει αργά, έξω από τη φύση, στοιχείο που συντελεί στην δραματικότητα του [...]»²³

Όσον αφορά τον δευτερογενή τομέα, η πλειονότητα των βιομηχανιών και των βιοτεχνιών εκτείνεται κατά μήκος του άξονα, που διαπερνάει τους δήμους Περιστερίου και Αιγάλεω και καταλήγει στον δήμο Ταύρου. Ακόμα, εντοπίζεται συγκέντρωση δραστηριοτήτων του δευτερογενούς τομέα νοτιοδυτικά του Ελαιώνα, στην περιοχή του Αγίου Ιωάννη - Ρέντη. Ποικίλλουν οι μονάδες μεταποίησης που βρίσκονται σε λειτουργία, από μεγάλες βιομηχανίες όπως είναι η ΔΕΛΤΑ, η ΕΒΓΑ και η Αθηναϊκή Ζυθοποιία, μέχρι μικρότερες επιχειρήσεις όπως μηχανουργεία, μάντρες και συνεργεία αυτοκινήτων. Πιο συγκεκριμένα, κατά το μήκος της Ιεράς Οδού, εντοπίζονται συγκεντρωμένες αντιπροσωπίες ΙΧ - αυτοκινήτων και μοτοσικλετών.²⁴ Ωστόσο, έντονη είναι η παρουσία εγκαταλελειμμένων βιομηχανιών στην περιοχή, με χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτό της Αθηναϊκής Χαρτοποιίας (SOFTEX). Πλέον οι ενεργές βιομηχανίες στον Ελαιώνα είναι λιγότερες, καθώς την θέση παλαιών εργοστασίων έχουν καταλάβει χρήσεις εμπορικού κλάδου.

Μέχρι και το τέλος του 20^{ου} αιώνα, οι βιομηχανίες στον Ελαιώνα έφταναν τις 2.000, με τουλάχιστον 40.000 εργαζόμενους. Την ίδια περίοδο, λόγω της ευνοϊκής χωροταξικής θέσης του και της ακραίας αύξησης των μεταφορών, άρχισαν να πληθαίνουν κατ' επέκταση οι μεταφορικές εταιρίες. Η μεταποιητική δραστηριότητα ξεκίνησε να παρακμάζει και να χάνει

23. Ρωπαίτου-Τσαπαρέλη, Ζωή Ε., ο.π., σελ. 256

24. Μελιτά, Δανάη-Ιωάννα, *Αξιοποίηση μεγάλων αστικών κενών: Η περίπτωση του Ελαιώνα της Αττικής*, Διπλωματική εργασία, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2017, σελ.104

25. Ρωπαίτου-Τσαπαρέλη, Ζωή Ε., ο.π., σελ.138-139

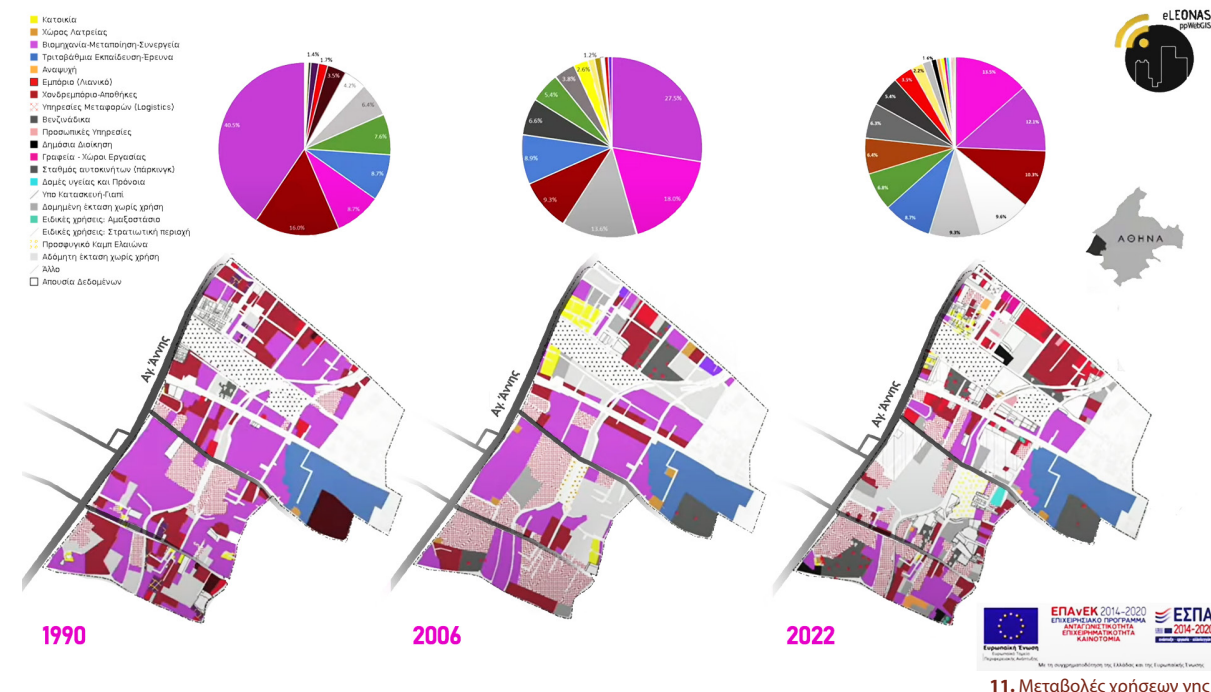
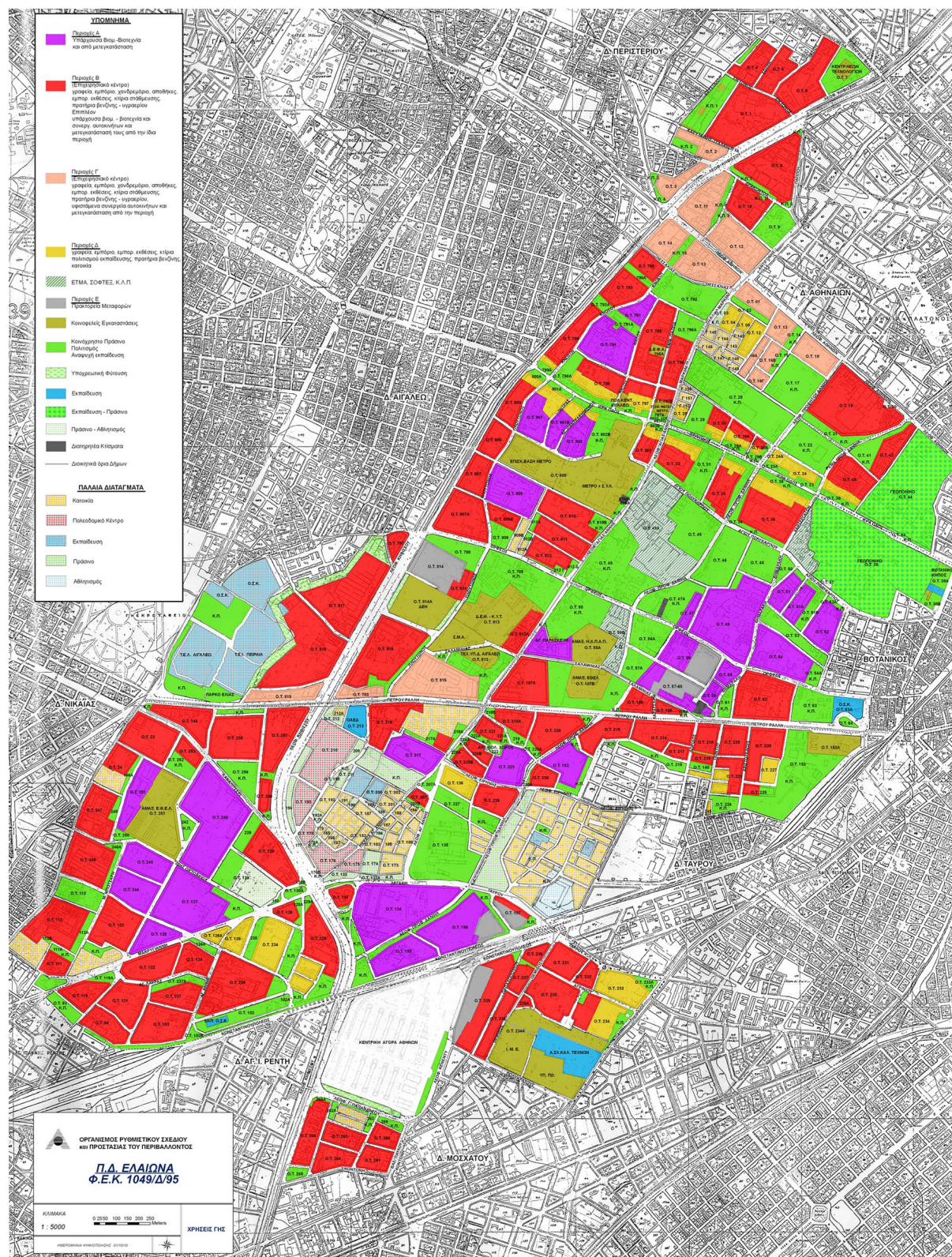
26. ο.π., σελ.256

έδαφος, προς όφελος του αποθηκευτικού και μεταφορικού τομέα.²⁵ Σύμφωνα με στοιχεία της βιομηχανικής δραστηριότητας από το 1995 έως το 2004, υπήρξε ορισμένη αύξηση στον δευτερογενή τομέα. Ωστόσο, παρατηρήθηκε περισσότερη αύξηση στον τριτογενή τομέα, και παράλληλα αναπτύχθηκαν εμπορικές επιχειρήσεις, αλλά μεγάλη άνοδο παρουσίασαν οι μεταφορικές επιχειρήσεις στην περιοχή. Παρά ταύτα, δεν υπήρξε ταυτόχρονη αύξηση στο εργατικό δυναμικό.

«[...] Παλιά εργοστάσια, βιομηχανικές αποθήκες, ασβεστοκάμινοι, ορυχεία, μεταλλεία είναι το κέντρο ενός ολόκληρου κόσμου που αποτελείται από σιδηροτροχιές, μηχανές, κατοικίες, δρόμους, που όλα μαζί αποτελούν το βιομηχανικό τοπίο. Οι χώροι αυτοί με έντονες ιστορικές μνήμες και δραματουργικά στοιχεία είναι ένας κόσμος γεμάτος από τη γοητεία μιας άλλης εποχής, αλλά στη χώρα μας αρκετά ανεξερεύνητος.»²⁶

09. Παλιές εγκαταστάσεις ETMA

Παρατηρώντας τους παραπάνω χάρτες και τα διαγράμματα χρήσεων γης το τμήμα του Ελαιώνα που ανήκει στο δήμο Αθηναίων, από το 1990 μέχρι το 2022 καταγράφεται μια φθίνουσα πορεία των βιομηχανιών και των βιοτεχνιών στο πέρασμα του χρόνου. Πιο συγκεκριμένα, από το ποσοστό 40,5% του χώρου που καταλάμβαναν το 1990, σημειώθηκε το ποσοστό 27,5% το 2006, με αποκορύφωμα το 12,1% του εδάφους που σημειώθηκε το 2022. Ανάλογη πτώση υπήρξε και στους αποθηκευτικούς χώρους που προϋπήρχαν, ωστόσο σε μικρότερη κλίμακα (από 16,0% το 1990, σε 10,3% το 2022).

Ο βιομηχανικός χαρακτήρας που προϋπήρχε στην περιοχή συντέλεσε σε σημαντικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις, όπως η ρύπανση της γης και του αέρα. Η ρύπανση δεν ελαττώθηκε με την φθίνουσα πορεία του δευτερογενή τομέα όπως θα περιμέναμε, αλλά η περιοχή συνέχισε να επιβαρύνεται περιβαλλοντικά από τους ρύπους που προκαλούνται από τις μεταφορικές χρήσεις.²⁷

27. eLEONAS Τελικό συνέδριο- 2^ο μέρος, Συμμετοχικός Σχεδιασμός για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη- Μέθοδοι, Εργαλεία και Εφαρμογές, Αθήνα, 20 Οκτωβρίου 2023, ομιλήτρια: Σάδρα Σοφία

12. Χάρτης Χωρικής Συγκέντρωσης Δευτερογενούς και Τριτογενούς Τομέα

Υπόμνημα Βιομηχανιών / Βιοτεχνιών

1. Γιώτης

2. Κλωστοι Πεταλούδας

3. Καουσις S.A.

4. Αθηνναϊκή Ζυθοποιία

5. Πλαστικά Σταματίου

6. Μπισκότα Παπαδοπούλου
7. Froneri Hellas Ice Cream S.A.

8. Rollex ABEE

9. Rolco BIANIA AE

10. DOMUS

12. Μαθιός Πυρίμαχα Οικοδομικά Υλικά

13. Κοσκινίδης Α.Β.Ε.Ε.
14. ELSA- SILGAN Metal Packaging A.E.

15. Unilever Factory - Χημικά

16. ΔΕΗ

Υπόμνημα Σημαντικών Μονάδων Εμπορίου

16. IKEA

17. River West- εμπορικό κέντρο

18. Village Cinemas

19. Κωτσόβολος

20. Σκλαβενίτης

21. Allou fan Park

22. Media Markt
23. The Mart

24. ΑΒ Βασιλόπουλος

25. Κεντρική αγορά Αθηνών

26. Κτίριο Alpha Bank

27. Κτίριο Εθνικής Τράπεζας

28. Κτίριο Καρέλια

29. Χρηματιστήριο Αθηνών
30. Ο.Σ.Υ.

31. Ο.Α.Ε.Δ.

13. Χάρτης Τοπόσημων - Βασικών Σημείων Ενδιαφέροντος

Υπόμνημα

- Στρατιωτικές βάσεις (Ναυτική βάση & στρατόπεδο)

Τριτοβάθμια εκπαίδευση

Τριτογενής τομέας/ εμπόριο

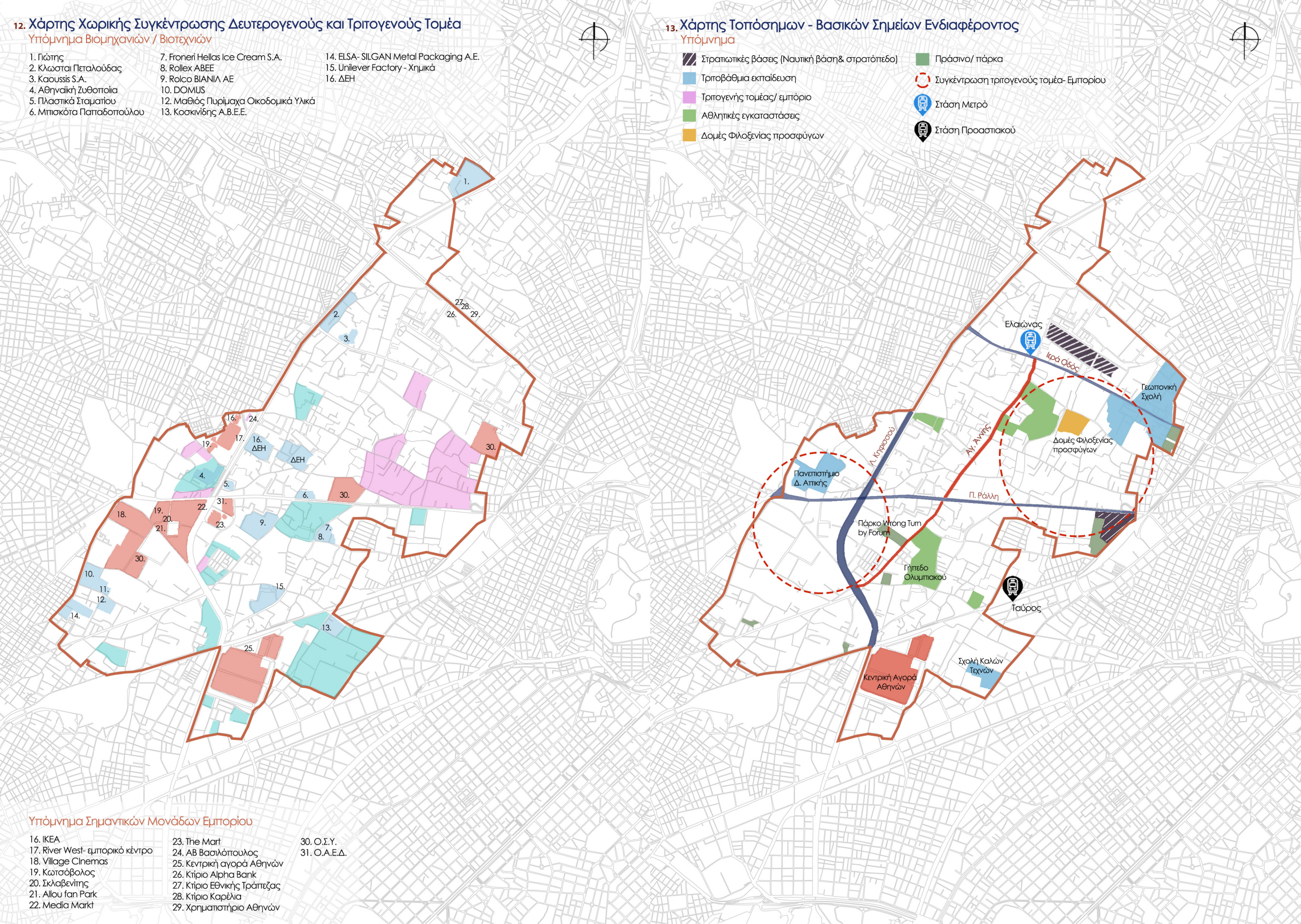
Αθλητικές εγκαταστάσεις

Δομές φιλοξενίας προσφύγων
- Πράσινο/ πάρκα

Συγκέντρωση τριτογενούς τομέα- Εμπορίου

Στάση Μετρό

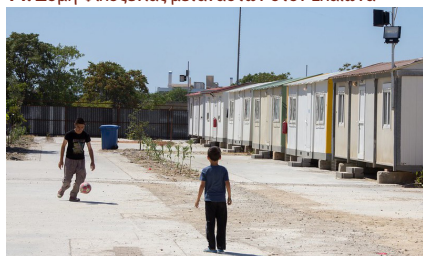
Στάση Προαστιακού

Στον Ελαιώνα παρατηρείται η συνύπαρξη αντικρουόμενων χρήσεων, όπως οι προαναφερόμενες βιομηχανικές και βιοτεχνικές εγκαταστάσεις, χρήσεις τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, η στρατιωτική και ναυτική βάση και η δομή φιλοξενίας μεταναστών. Αναλυτικότερα, παρατηρούνται μεγάλες εκτάσεις που έχουν δοθεί στην τριτοβάθμια εκπαίδευση: η Γεωπονική σχολή, η οποία αποτελεί μια μεγάλη έκταση δημόσιου πρασίνου, η σχολή Καλών Τεχνών και το Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής. Ακόμα, υπάρχουν σημαντικές μονάδες εμπορικού χαρακτήρα, που απεικονίζονται στον χάρτη Χωρικής Συγκέντρωσης Δευτερογενούς και Τριτογενούς Τομέα, όπως είναι η Κεντρική αγορά των Αθηνών, το εμπορικό κέντρο River West, το IKEA, το The Mart κ.α. Στην περιοχή, υπάρχουν επίσης μεγάλες αθλητικές εγκαταστάσεις, αποθήκες και εταιρίες μεταφορών.

Το 2015 δόθηκε έκταση (20.000 τ.μ.) στον Βοτανικό, που περικλείεται από τις οδούς Αγ. Πολυκάρπου, Αωνύμου και Ορφέως, για την λειτουργία «χώρου προσωρινής ανοιχτής φιλοξενίας για τους πρόσφυγες στον Ελαιώνα», από τον Δήμο Αθηναίων και το Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης. Η δομή φιλοξενίας, προσφέρει δραστηριότητες όπως η εκμάθηση ελληνικών ή αθλητικού τύπου. Αποτελείται από κοντέινερ με δωμάτια για κατοίκηση και κοινόχρηστους χώρους όπως πλυσταριά και κουζίνες. Χωρίς να μπορεί να επιβεβαιωθεί από επίσημες πηγές, πολλά από τα μέλη της δομής εργάζονται (άτυπα) είτε στις μεταφορικές της περιοχής, είτε μαζεύουν μέταλλα προς ανακύκλωση και τα πουλάνε και αυτοί στα παζάρια τα Σαββατοκύριακα.²⁸

14. Δομή Φιλοξενίας μεταναστών στον Ελαιώνα

15. Δομή Φιλοξενίας μεταναστών στον Ελαιώνα

16. Γκράφιτι επί της οδού Αγίου Πολυκάρπου

17.

28. Τσάδαρη, Σοφία, ο.π., σελ.69-73

Τα εγκαταλελειμμένα κτίρια ως συνέπεια της αποβιομηχάνισης

Η περιοχή του Ελαιώνα κάποτε αποτελούσε εύφορη γη για βιομηχανικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες ιδιαίτερα τις δεκαετίες μετά το 1950 και κυρίως μετά το 1960, όπως για παράδειγμα για την εγκατάσταση μικρών μεταποιητικών μονάδων (βυρσοδεψεία, κεραμοποιεία, σιδηροποεία κ.α) σε κάποιες από τις κύριες οδούς του εσωτερικού δικτύου που αποτελείται από την οδό Αγίας Άννης, Αγίου Πολυκάρπου και Ορφέως. Παρατηρείται διαφοροποίηση στο πρότυπο παραγωγής της Ελλάδας σε σχέση με το ευρωπαϊκό, εμφανίζοντας αδυναμία στον συγχρονισμό και τις αλλαγές στην ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας.²⁹ Έπειτα από πολλαπλούς παράγοντες απარიθμεί αρκετά εγκαταλελειμμένα, ανεκμετάλλευτα κτίρια και κελύφη.

Κύριος παράγοντας εγκατάλειψης μεγάλων κτιρίων βιομηχανικής και βιοτεχνικής χρήσης αποτέλεσε η αποβιομηχάνιση στην Ελλάδα, η οποία ξεκίνησε σταδιακά από τη δεκαετία του 1980 και συνεχίστηκε μέχρι και τις αρχές του 21ου αιώνα. Πιο συγκεκριμένα, στις αρχές του '70 με την πτώση της δικτατορίας και την πετρελαϊκή κρίση του 1973 η βιομηχανία στην Ελλάδα δεν μπορεί να συμβαδίσει με τους ρυθμούς τους οποίους έθεσε η οικονομική κρίση. Με την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ(Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα), οι εισαγωγές αυξάνονται, κυρίως σε καταναλωτικά αγαθά.³⁰ Το αυξημένο κόστος παραγωγής οδήγησε σε πτώχευση, έτσι σταδιακά οι βιομηχανίες και οι βιοτεχνίες μετέφεραν την παραγωγή τους στο εξωτερικό, σε φθηνότερες περιοχές, και διατήρησαν τα κτίρια για αποθηκευτικούς χώρους και χονδρεμπόριο, είτε παρέμειναν ερειπωμένες από την περίοδο του '80 και έπειτα.³¹ Εν συνεχεία, η μαζική εγκατάλειψη των κτιρίων οδήγησε σε δυσκολία συντήρησής τους, έτσι σταδιακά οι υποδομές δεν πληρούσαν τις προϋποθέσεις για εγκατάσταση νέων χρήσεων.

Οι έντονες κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές επέφεραν περαιτέρω πτώση στην βιομηχανική δραστηριότητα, με την οικονομία να στρέφεται ολοένα και περισσότερο στις υπηρεσίες, όπως ήδη παρατηρείται εμφάνιση πρακτορίων μεταφορών και αποθηκών.

Με την πάροδο των χρόνων ο Ελαιώνας τριτογενοποιείται. Η διάβρωση και η νέκρωση των χρήσεων δευτερογενούς τομέα, αποτέλεσε πλήγμα για την περιοχή καθώς υπήρξε μαρασμός και υποβάθμιση, καθιστώντας τα εγκαταλελειμμένα κελύφη και τους κενούς χώρους σε υποδοχείς παράνομης δραστηριότητας και χώρους υποδοχής μεταναστών.

Την σημερινή εποχή σε αρκετά κελύφη της περιοχής και ανεκμετάλλευτους υπολειμματικούς χώρους, έχουν εγκατασταθεί σωματεία ρακοσυλλεκτών και έχουν εγκαθιδρύσει έναν θεσμό στην πόλη όπου κάθε Σαββατοκύριακο λειτουργούν αγορές, και η περιοχή του Ελαιώνα αποτελεί σημείο συνάντησης. Η περιοδική χρήση που έχει δοθεί σε αυτά τα κτίρια προσδίδει έναν νέο αναδιαμορφωμένο χαρακτήρα. Παρατηρώντας την διαδικασία λειτουργίας των αγορών διαπιστώνεται η διαφορετική χρήση των κελυφών και η παροχή θέσεων εργασίας σε κατοίκους της ευρύτερης περιοχής, ενισχύοντας με τον τρόπο αυτό, την τοπική οικονομία.

29. Νικολόπουλος, Αθανάσιος, Αποβιομηχάνιση Αστικά κενά και Σενάρια Διαχείρισης, Ερευνητική Εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2017, σελ.28

30. Τσάδαρη, Σοφία, ο.π., σελ.187

31. Παγώνης, Αθανάσιος, ο.π., σελ.79

18. Εγκαταλελειμμένο κέλυφος

20. Εσωτερική άποψη της «Αγοράς της Εξέλιξης»

21. «Η Αγοράς της Εξέλιξης» χωρίς την εφήμερη χρήση

22. Σκουπιδότοπος επί της οδού Αγίας Άννης 19

23. Κενός χώρος επί της οδού Αγίας Άννης 17

Μέρος II

Ο χώρος **με** την εφήμερη χρήση / Ταυτότητα του χώρου

Η περίπτωση του Ελαιώνα με τις περιοδικές αγορές

Οι περιοδικές αγορές σε σχέση με το ιστορικό κέντρο της πόλης / Η εξέλιξη τους μέχρι σήμερα

Αγορά, η [λατ. Forum] στην νεοελληνική γλώσσα, ετυμολογείται ως χώρος εμπορικών συναλλαγών στην πόλη. Προέρχεται από την αρχαία ελληνική αγορά, χώρο δημόσιο, όπου συγκεντρώνονταν οι πολίτες για να συζητήσουν τα κοινά και να απονείμουν δικαιοσύνη. Παράγεται από το ρήμα «αγείρω», που σημαίνει συναθροίζω, άρα η αρχική της σημασία ήταν ο τόπος συνάθροισης των πολιτών.³² Η λειτουργία της αγοράς ταυτίστηκε με την έννοια του πολίτη και αποτέλεσε το ουσιαστικότερο αστικό χαρακτηριστικό της αρχαίας ελληνικής πόλης, συνδυάζοντας την πολιτική λειτουργία της πόλης με την λειτουργία των ανταλλαγών.

Στις παλιές αγορές των ελληνικών πόλεων, οι συνδιαλλαγές γίνονται κυρίως στο ύπαιθρο ανάμεσα σε ανοιχτές εισόδους μαγαζιών σε *παραδοσιακά κτίρια και σε μισοσκότεινες* στοές. Μέσα σε παλιές και νεότερες στοές, ενσωματωμένες στα οικοδομικά τετράγωνα του κέντρου, ακόμα και σήμερα επιβιώνουν τέτοιες εγκαταστάσεις. Μια από τις επιβιώσεις της παλιάς αγοράς είναι η εξειδικευμένη κυριακάτικη αγορά - παλαιοπωλείο, συχνά υπαίθρια.³³

«Και τα παζάρια επαναλαμβάνω, είναι η δεύτερη φορά που το λέω, γίνονται στο ιστορικό κέντρο της εκάστοτε πόλης. Δεν πάνε στις παρυφές της πόλης. Τι να κάνουν; Να πάρει ο άλλος το λεωφορείο, να πάρει μετά το μετρό για να πάει στο παζάρι, όχι. Για να είναι προσβάσιμο το παζάρι πρέπει να είναι κοντά. Και εκεί είναι η επιτυχία του. Όσον αφορά για τα πράγματα, όλο και θα βρίσκονται.» (Μαγγάλιος 2019)³⁴

Δεν υπάρχουν ακριβείς χρονικές αναφορές για το πότε ακριβώς ιδρύθηκαν τα σωματεία ρακοσυλλεκτών, αλλά είναι γνωστό ότι μετά τη δεκαετία του 1990 αυξήθηκε η οργάνωση της δραστηριότητάς τους. Από το 1980 και μετά, με στόχο την προστασία των δικαιωμάτων τους, αλλά και την καλύτερη οργάνωση του χώρου και της λειτουργίας των παζαριών, άρχισαν να ιδρύονται σωματεία ρακοσυλλεκτών σε όλη την Ελλάδα.

«Πριν φτιάξουμε το σωματείο, ήμασταν έρμαια του κάθε οργάνου, [...] Με το σωματείο αποκτήσαμε νομική οντότητα»³⁵

Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, στο κέντρο της Αθήνας, πραγματοποιούνται παζάρια σε διάφορα σημεία, που είναι καθιερωμένα τα Σαββατοκύριακα, στο κέντρο της Αθήνας. Από τα πρώτα παζάρια που καθιερώθηκαν, είναι αυτό που πραγματοποιείται κάθε Κυριακή, στην **πλατεία Αβησσυνίας** στου Ψυρρή, από το 1910 μέχρι και σήμερα.³⁶

27. Κυριακάτικο παζάρι στην πλατεία Αβησσυνίας, 1960 (Φωτογραφία από το αρχείο του κ. Κατσαρού)

Σύμφωνα με τους εμπόρους της περιοχής, η ιδέα για το παζάρι ξεκίνησε από τον Νώε Γιουσσυρούμ, ο οποίος συνδέθηκε άρρηκτα με την έννοια του παζαριού μετέπειτα, όντας ο πρώτος ιδιοκτήτης παλαιοπωλείου στην περιοχή (Ερμού και Καραϊσκάκη 1) στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Πιο συγκεκριμένα, η ιδέα του παζαριού ξεκίνησε απρόσμενα, μια μέρα, την οποία έβρεχε καταρρακτωδώς, ο Γιουσσυρούμ άπλωσε τα ρούχα του να στεγνώσουν μπροστά στην πλατεία και παρατήρησε ότι υπήρχε ζήτηση από τους περαστικούς.

«Καθώς διέθετε εμπορικό δαιμόνιο, με το που διαπίστωσε ότι υπήρχε ενδιαφέρον, άρχισε να μαζεύει διάφορα ρούχα που κάθε Κυριακή τα πουλούσε, ο κόσμος πήγαινε στου... Γιουσσυρούμ για να ψωνίσει και έτσι το όνομά του ταυτίστηκε με το Παζάρι.»³⁷

Γνωστό στους κατοίκους ήταν και το Κυριακάτικο παζάρι που πραγματοποιούνταν στην **Κορεάτικη αγορά**, στο Γκάζι, στην οδό Θεσσαλονίκης. Το παζάρι λάμβανε χώρα από το 2004 μέχρι και το 2011, έπειτα από ορισμένα γεγονότα το 2012, χρειάστηκε να επέμβει η ελληνική αστυνομία, οι ρακοσυλλέκτες αναγκάστηκαν να βρουν άλλο χώρο για να πραγματοποιούν το παζάρι. Πιο συγκεκριμένα, όπως αναφέρεται και στο ντοκιμαντέρ «Σωματείο Ρακοσυλλεκτών» της Μαρίας Δανέζη: «Η ελληνική και η δημοτική αστυνομία δεν τους επέτρεπε γιατί ήταν μια τουριστική περιοχή».

Το 2012 τους δόθηκε αρχικά ένα σημείο στην Ιερά οδό 94, σε ένα κελυφος παλιού εργοστασίου, στο οποίο τα μέλη του σωματείου δραστηριοποιήθηκαν μέχρι και το 2014. Σήμερα, το σημείο αυτό, αξιοποιείται ως **Gypsy Market**.

Καθώς το παζάρι είχε αρχίσει να διαδίδεται από στόμα σε στόμα, είχε όλο και περισσότερη απήχηση και ο χώρος δεν αρκούσε για να υποδεχτεί το τόσο μεγάλο πλήθος κόσμου. Τα μέλη των σωματείων χρειάζονταν μεγαλύτερο χώρο, με

καλύτερες συνθήκες και πιο εύκολη πρόσβαση για το κοινό. Επομένως, τους δόθηκε από τον δήμο Αθηνών, ένα οικοπέδο στην Αγίου Πολυκάρπου 95 (ιδιοκτησία του δήμου), δίπλα στον χώρο της Διπλής Ανάπλασης. Εκεί δραστηριοποιήθηκαν οι ρακοσυλλέκτες από το 2014 μέχρι και το 2016, και η αγορά έγινε γνωστή με το όνομα **Αλληλεγγύη**. Ωστόσο, οι συνθήκες του χώρου δεν ήταν κατάλληλες, ο χώρος ήταν γεμάτος με λάσπη, σκόνη και σκουπίδια, και οι αρμόδιες αρχές του δήμου δεν ήταν πρόθυμες να συμβάλουν στην βελτίωση του.

Το παζάρι συνέχισε να προσελκύει πολύ κόσμο, με συνέπεια να εξαπλώνεται και εκτός του χωρικού πλαισίου που είχε δοθεί στους ρακοσυλλέκτες, κυρίως λόγω των πλανόδιων, οι οποίοι δραστηριοποιούνταν στον δρόμο, ακριβώς έξω από το οικοπέδο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την δυσφορία του δήμου, η οποία συντέλεσε στην επιχείρηση εκτοπισμού των ρακοσυλλεκτών από την αστυνομία το 2016. Το γεγονός αυτό έφερε πολλές αντιδράσεις και πραγματοποιήθηκαν διαμαρτυρίες από τους ρακοσυλλέκτες, που διεκδικούσαν χώρο και νόμιμα δικαιώματα για την εργασία τους.³⁸

Αυτά τα γεγονότα συντέλεσαν, στην διάσπαση των αγορών σε διάφορα σημεία και κελύφη παλιών εργοστασίων και κτιρίων στην ευρύτερη περιοχή του Ελαιώνα. Ακόμα, αποτέλεσαν έναυσμα για τους ρακοσυλλέκτες και τα υπάρχοντα σωματεία να μαζικοποιηθούν και να συγκροτηθούν για να δημιουργήσουν την Συντονιστική Επιτροπή Αγώνα

28. Gypsy Market, Ιερά Οδός 94

37. Ντάκουλα Έλενα, *Πλατεία Αβησσυνίας, εκεί που χτυπάει η καρδιά του «Γιουσσυρούμ»*, Athens Voice, 2021, <https://www.athensvoice.gr/life/life-in-athens/706765/platia-avissynias-ekai-poy-htypaei-i-kardia-toy-gioysyroum/>.

38. Κωνσταντίνου, Πέτρος, *Ανταρσία στις γειτονιές της Αθήνας*, Κινητοποίηση διαμαρτυρίας την Παρασκευή 25 Νοέμβρη 1μμ έξω από το δημοτικό συμβούλιο Αθήνας, 2016, <https://antarsiageitoniesathinas.blogspot.com/2016/11/>

32. Μπαμπινιώτης, Γεώργιος, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Ε' Έκδοση, Κέντρο λεξικολογίας

33. Μπούρας, Χαράλαμπος, Φιλιππίδης, Δημήτρης, ο.π., σελ.10

34. Soi Gunelas, Martina, *Αγορές σκουπιδιών/ Agoras of Waste, Urban space appropriation in the context of Eleonas' wastepicker markets*, Διπλωματική εργασία, Technische Universität Wien, 2021, σελ.108

35. Δανέζη, Μαρίνα, *Σωματείο Ρακοσυλλεκτών/ Scavengers' Union*, Ντοκιμαντέρ, 2020

36. Μηχανή του χρόνου, *Πλατεία Αβησσυνίας. Πώς πήρε το όνομά της η περίφημη πλατεία και ποιος ήταν ο αξιαγάπητος Γιουσσυρούμ, που έδωσε το όνομά του στο παζάρι;*, <https://www.mixanitouxronou.gr/platia-avissynias-pos-pire-to-onoma-tis-i-perifimi-platia-ke-pios-itan-o-axiagapitos-giousouroum-pou-edose-to-onoma-tou-sto-pazari/>

Σωματείων Ρακοσυλλεκτών, με στόχο την αντιμετώπιση των επισφαλών συνθηκών, στις οποίες εργάζονταν και την διασφάλιση των δικαιωμάτων τους. Τα σωματεία που συμμετέχουν στην επιτροπή είναι: ο «Ερμής», η «Αλληλεγγύη», η «Αναγέννηση», η «Πρόοδος» και ο «Ενόδιος Ερμής». Στην περιοχή δραστηριοποιούνται και άλλες αγορές, που δεν έχουν απαραίτητα όλα τα νόμιμα στοιχεία (άδειες κλπ.), όπως είναι: η «Αθηναγορά», ο «Ήφαιστος» και ο «Ηρακλής». Ωστόσο, όλες οι παραπάνω αγορές λειτουργούν με την συγκατάθεση του δήμου Αθηνών και της δημοτικής αστυνομίας, σε

39. Soi Gunelas, Martina, ο.π., σελ.104-105

οριοθετημένους χώρους. Αξιοποιούνται από τους ρακοσυλλέκτες χώροι όπως αποθήκες, κελύφη εγκαταλελειμμένων εργοστασίων, μη ολοκληρωμένα εργοστάσια και ανοιχτοί χώροι στάθμευσης.³⁹

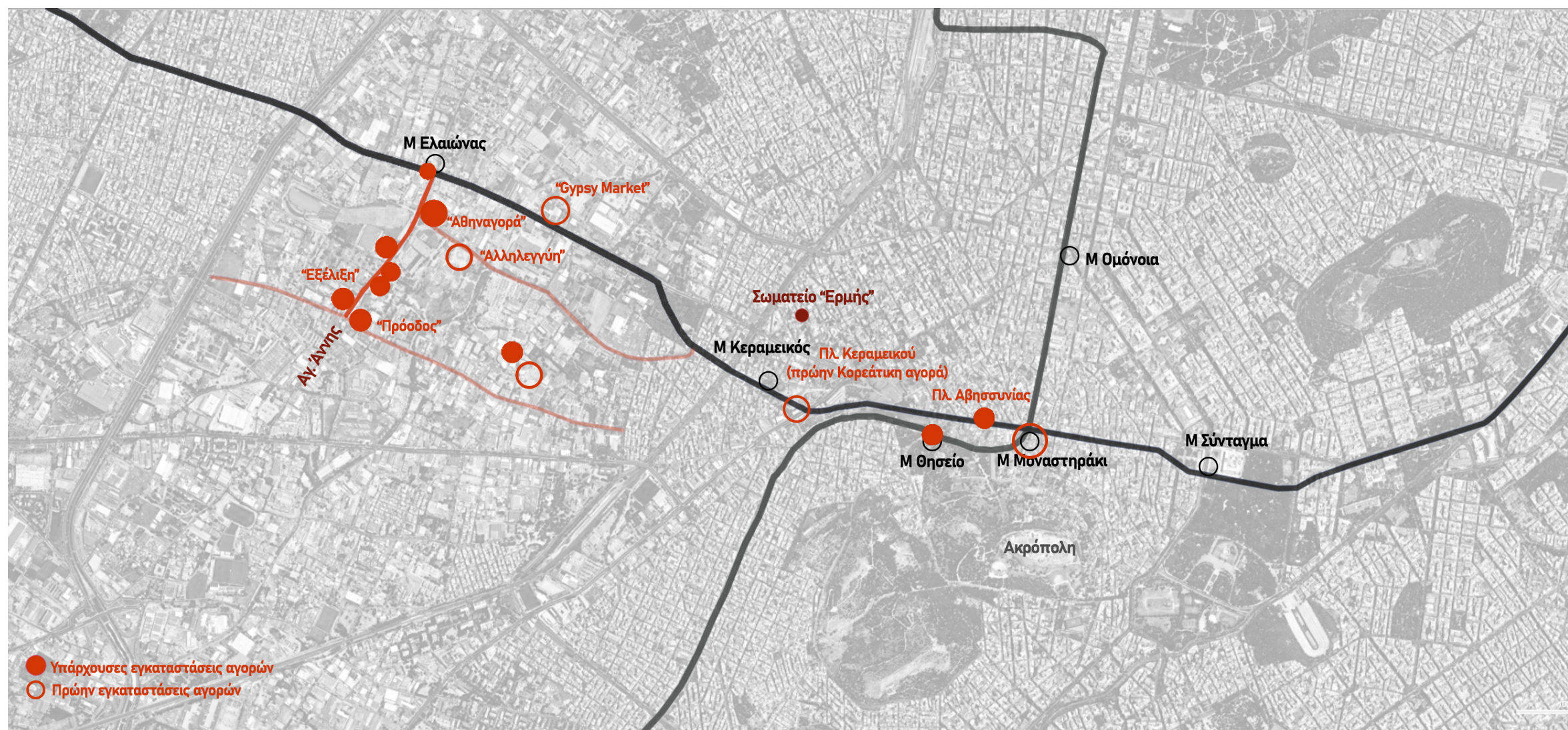
Πλέον, οι ρακοσυλλέκτες, για να αποφύγουν αντίστοιχες καταστάσεις και να μην εξαρτώνται από την κρίση του εκάστοτε δημάρχου, νοικιάζουν ιδιωτικούς χώρους στους οποίους λαμβάνουν χώρα τα κυριακάτικα παζάρια.

«Επειτα από αρκετές διασπάσεις του σωματίου μας τότε, και με απόφαση του Δήμου να κλείσουν τα παζάρια μας, αποφασίσαμε το κάθε σωματείο να προβεί στην ενοικίαση ιδιωτικών χώρων ώστε να μπορέσουμε να συνεχίσουμε τις δραστηριότητές μας.» (Βαχτέτ 2019)⁴⁰

Το κλίμα που επικρατεί στις υπαίθριες αγορές μετά την μετακίνησή τους από το Θησείο στον Ελαιώνα, περιγράφεται από ορισμένους λογαριασμούς στο forum greekcomics.gr, που μας δίνουν καλύτερη εικόνα της κατάστασης:

40. Καρδάρα, Ιωάννα, Παζάρια ρακοσυλλεκτών. Μία εξερεύνηση στο ανεκτίμητο..., Αθηναϊκό – Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων, 2018 (Πλήρες τηλεγράφημα στην ιστοσελίδα ΑΠΕ-ΜΠΕ)

«Να ξεκαθαρίσω ότι δεν υπάρχει περίπτωση να το χάσετε, αφού θα δείτε και τα οχήματα των ρακοσυλλεκτών, αλλά και ένα πανό, που θα σας ενημερώνει ότι φτάσατε. Ο χώρος είναι απολύτως ελεγχόμενος, αφού πρόκειται για ένα παλιό εργοστάσιο (από όσο άκουσα της ΦΑΓΕ ή της ΔΕΛΤΑ, αλλά δεν παίρνω και όρκο), που είναι πλέον ερείπια. Αν και δεν υπάρχει σκεπή, σίγουρα δίνεται η εντύπωση του κλειστού χώρου. Και αν και στην αρχή ο χώρος ίσως να σας φανεί μικρός, θα διαπιστώσετε ότι είναι αρκετά μεγαλύτερος από ότι φαίνεται, αλλά και πάλι η σύγκριση με

29. Χάρτης υπάρχουσων και παλαιότερων αγορών στα περίξ του κέντρου της Αθήνας

το παλιό παζάρι στο Θησείο είναι συντριπτική και σαφώς όχι υπέρ του καινούριου μέρους.» (σχολιασμός από λογαριασμό στο forum greekcomics.gr, 2007)

Η ίδρυση του σωματείου ρακοσυλλεκτών «Ερμής»

Ο **Ερμής**, σύμφωνα με την μυθολογία, αναγνωρίζεται ως θεός-αγγελιαφόρος και ψυχοπομπός, που συνόδευε τις ψυχές στον κάτω κόσμο και μπορούσε να διαρρηγνύει τα όρια της γης και του κάτω κόσμου. Πέραν από αυτή την ιδιότητα, ήταν προστάτης των οδοιπόρων, ταξιδιωτών και των κλεφτών. Ακόμα, ήταν άρρηκτα συνδεδεμένος με το εμπόριο, στην αρχαία Ελλάδα, καθώς κατείχε πονηριά, ευγλωττία και πειθώ που είναι απαραίτητα χαρακτηριστικά για τις εμπορικές συναλλαγές.⁴¹ Τιμήθηκε από τους αρχαίους Έλληνες, ως προστάτης του εμπορίου και της αγοράς. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά ενέπνευσαν τους ρακοσυλλέκτες για να προσδώσουν το όνομα του στο σωματείο τους.

Το σωματείο «Ερμής» ιδρύθηκε το 1992, θεωρείται από τους παλιότερους συλλόγους ρακοσυλλεκτών της Αθήνας, ίσως και της Ελλάδας. Στο ξεκίνημά του απαρτιζόταν 150 μέλη, ενώ σήμερα αριθμεί πάνω από 1.000 μέλη. Ωστόσο, δεν μπορεί να απαντηθεί με απόλυτη σαφήνεια το ερώτημα ποιοι και πόσοι είναι οι ρακοσυλλέκτες στην Αθήνα, καθώς στο σωματείο το 2016 υπήρχαν 1.800 ενεργά μέλη και 423 θέσεις, αλλά δεν είναι σαφής ο αριθμός των ρακοσυλλεκτών που δεν είναι δηλωμένοι, ή ενεργοί στο σωματείο. Το σωματείο ιδρύθηκε από Έλληνες μουσουλμάνους με καταγωγή από τον Ήφαιστο και την Κομοτηνή της Θράκης, κατά τις δεκαετίες 1960, 1970 και 1980, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν επί το πλείστον, στις περιοχές του Βοτανικού, του Ρουφ αλλά και του Κεραμικού. Πάραυτα, πλέον δεν

μπορούν να θεωρηθούν μέλη του σωματείου μόνο οι ρακοσυλλέκτες που κατάγονται από την Θράκη, αλλά έχουν ενταχθεί στο σωματείο ρακοσυλλέκτες από όλο τον κόσμο. Σύμφωνα με τον Καμπέρ Βαχτέτ, πρόεδρο του σωματείου: *«Οι ρακοσυλλέκτες ξεκίνησαν να οργανώνονται το 1990, ως πολύ μικρή ομάδα, βέβαια. Δεν είναι εύκολο πράγμα να πηγαίνει κάποιος στα σκουπίδια, να βρίσκει πράγματα. Τα δικό μας μάτι, όμως, θα παραλείψει τις βρωμιές και θα πέσει στα ωραία και τα χρήσιμα, που κάποιος άφησε εκεί, γιατί πια δεν το χρειάζεται ο ίδιος: ρούχα, παπούτσια, έπιπλα, έργα τέχνης, αντικείμενα κάθε είδους.»*

Πριν την ίδρυσή του, η πλειονότητα των ανδρών καταπιάστηκε με τον τομέα των οικοδομών, ως ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό, ενώ ο γυναικείος πληθυσμός ασχολήθηκε κατά κύριο λόγο με τις οικιακές εργασίες με μισθό. Αρκετοί από αυτούς, ασχολήθηκαν με την συλλογή απορριμμένων αντικειμένων και την επαναχρησιμοποίηση μετάλλων, κατά συνέπεια δημιούργησαν το σωματείο ρακοσυλλεκτών «Ερμής».

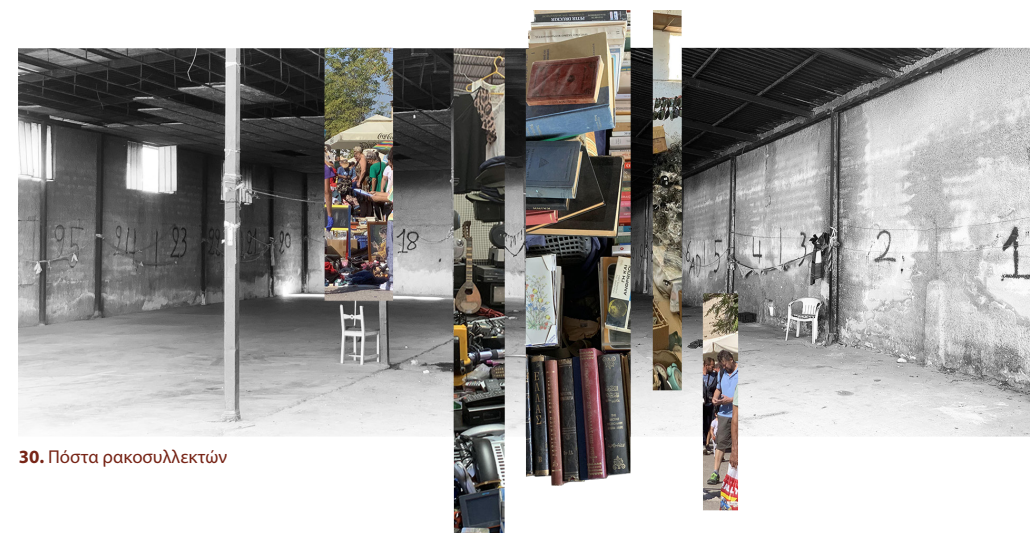
Η οικονομική κρίση που ξέσπασε το 2009, και κατ' επέκταση κοινωνική κρίση, ώθησε πολλούς Έλληνες και μετανάστες, οι οποίοι δεν είχαν σταθερό εισόδημα και κατοικούσαν στο κέντρο της Αθήνας, να καταπιαστούν με τη συλλογή αντικειμένων και συσκευών. Αυτοί, οι οποίοι μάζευαν μεγάλα μεταλλικά αντικείμενα, τα μετέφεραν σε σκραπατζίδικα του Βοτανικού για να τα αποσυνθέσουν και να πουλήσουν τα μεταλλικά εξαρτήματα τους.

*«Βρίσκουμε και πουλάμε ό,τι μπορείς να φανταστείς: πίνακες, έργα τέχνης, βιβλία, κοσμήματα, ρούχα, έπιπλα... Κάτι που πουλιέται, ας πούμε, στο παζάρι για λίγα ευρώ, μπορεί να έχει αξία πολλών χιλιάδικων. Πριν από λίγο καιρό, μπροστά στα μάτια μου, πουλήθηκε ένας ωραίος πίνακας ζωγραφικής προς 6 ευρώ. Μάθαμε ότι αργότερα σε μια δημοπρασία πουλήθηκε για 17.000 ευρώ. Ήταν γνωστού καλλιτέχνη, βλέπεις.»*⁴² αναφέρει ο

Καμπέρ Βαχτέτ σε συνέντευξή του.

Σε αυτές τις αγορές, μπορεί κάποιος να βρει αντικες, έπιπλα, διακοσμητικά είδη, ρούχα, υφάσματα και παπούτσια. Ακόμα μπορεί κανείς να βρει αντικείμενα μεγαλύτερης αξίας, όπως είναι τα κοσμήματα, έπιπλα (όπως για παράδειγμα, καναπέδες, στρώματα, γραφεία κ.τ.λ.), ποδήλατα αλλά και πολλά ηλεκτρονικά είδη. Από ηλεκτρονικά είδη, πωλούνται ηλεκτρονικά παιχνίδια, ηχεία, άλλα gadgets, δίσκους και ταινίες. Επιπρόσθετα, πωλούνται ανταλλακτικά αυτοκινήτων, μηχανών και άλλα μηχανολογικά εξαρτήματα.

Σήμερα το σωματείο έχει την έδρα του στη Μεγάλου Αλεξάνδρου, στον Κεραμικό. Για να εγγραφεί κάποιος στο σωματείο, χρειάζεται να έχει δύο φωτογραφίες, αστυνομική ταυτότητα και ένα αποδεικτικό κατοικίας (ΔΕΗ, ενοικιαστήριο κλπ). Λειτουργεί ως μη κερδοσκοπικός οργανισμός, ωστόσο υπάρχουν συνδρομές, με τις οποίες καλύπτονται ορισμένα αναγκαία έξοδα του χώρου, όπως το ενοίκιο, το ρεύμα και το internet.⁴³ Το σωματείο μεριμνά για την προστασία των δικαιωμάτων των δηλωμένων ρακοσυλλεκτών και την ομαλή λειτουργία τους, δίνοντας τους συγκεκριμένα πόστα, στα οποία δραστηριοποιούνται.

30. Πόστα ρακοσυλλεκτών

Όπως παρατηρείται στην παρακάτω εικόνα, στην αγορά όπου βρίσκεται επί της οδού Αγ. Αννης, στον αριθμό 15.

*«Η περιοχή λοιπόν του Ελαιώνα, το μόνο που είχε τα τελευταία σαράντα χρόνια ήταν πρακτορεία, μεταφορικές και τέτοια πράγματα. [...] Λοιπόν, μια περιοχή ακατοίκητη. Τα τελευταία έξι χρόνια, η περιοχή αυτή έχει ζωντανέψει, έχει ζωντανέψει, ε, τις Κυριακές»*⁴⁴ Βαχτέτ, 2018

*«Και μην ξεχνάμε ότι κάθε Κυριακή, και κάθε παζάρι από αυτά είναι ένα εικαστικό δρώμενο. Δηλαδή μπορεί να δεις πράγματα που δεν πρόκειται να τα συναντήσεις άλλη φορά στη ζωή σου.»*⁴⁵ Μαγγάλιος, 2019

41. <http://www.mythologika.gr/gods/hermes.html>

42. Δρακάκη Γεωργία, *Κάποτε ένας ρακοσυλλέκτης βρήκε το πρώτο Σύνταγμα της Ελλάδας στα σκουπίδια*, Popaganda.gr, 2016, <https://popaganda.gr/stories/somateio-rakosyllekton-ermis/>

43. ο.π., <https://popaganda.gr/stories/somateio-rakosyllekton-ermis/>

44. Soi Gunelas, Martina, ο.π., σελ.11

45. ο.π., σελ.82

33. Εξωτερική άποψη της «Αθηναγοράς»

34. Εσωτερική άποψη της «Αθηναγοράς»

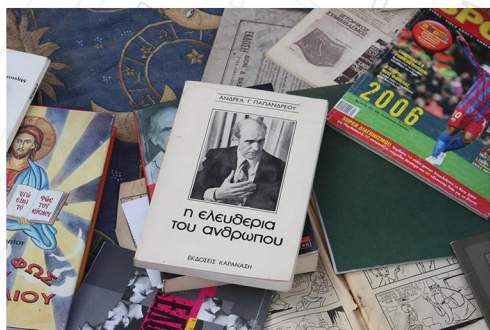
35.

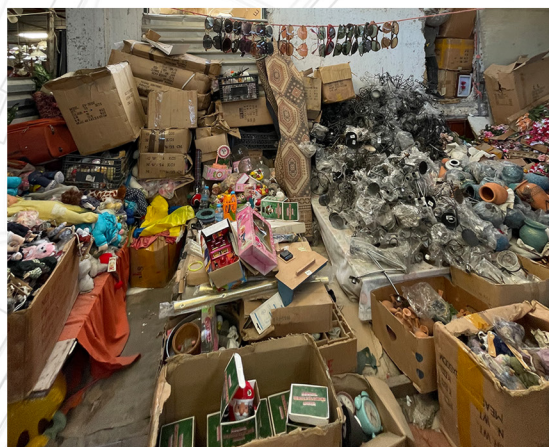
36.

37.

38.

39.

“Η Αθηναγορά”

Τοποθεσία: Αγίου Πολυκάρπου 122
Παλαιότερη χρήση: Μεταφορική εταιρία
Έκταση: ≈ 4.500 τ.μ.
Τύπος: Στεγασμένη

32.

44. Κυριακάτικο παζάρι «Ο Ερμής»

43.

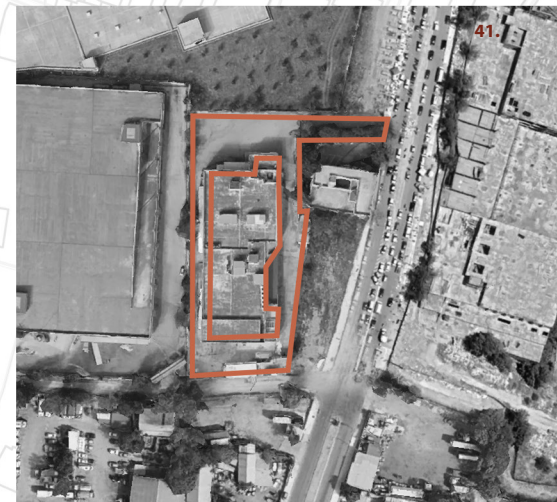
45.

46. Εγκαταλελειμμένο κτίριο Ψυγεία Α.Ε.

47.

Τοποθεσία: Αγίας Άννης 30Α
Παλαιότερη χρήση: Ψυγεία Αθηνών Α.Ε.,
 αποθήκες
Έκταση: ≈ 3.000 τ.μ.
Τύπος: Υπαίθρια

41.

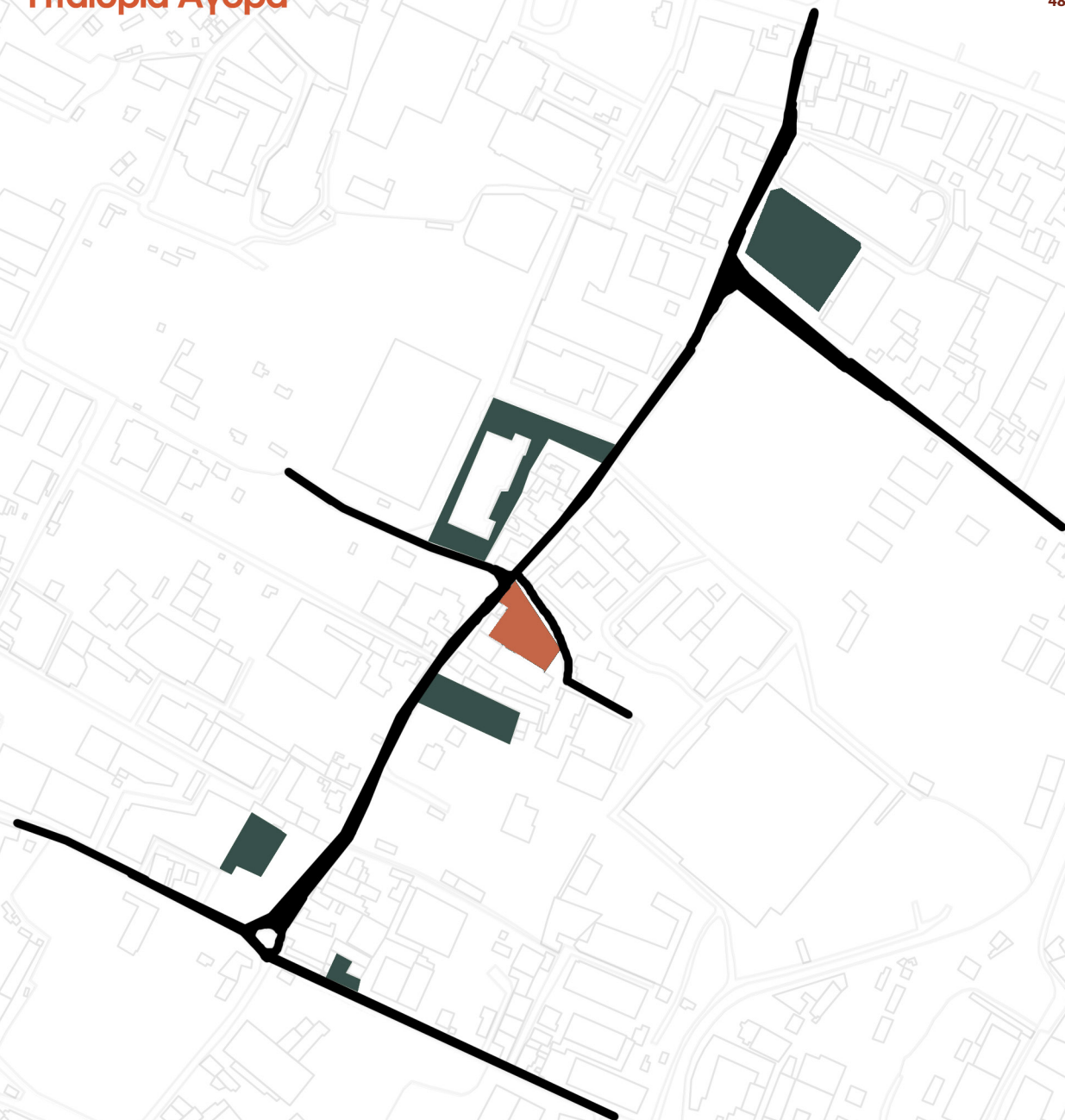
50.

51.

Υπαίθρια Αγορά

48.

52.

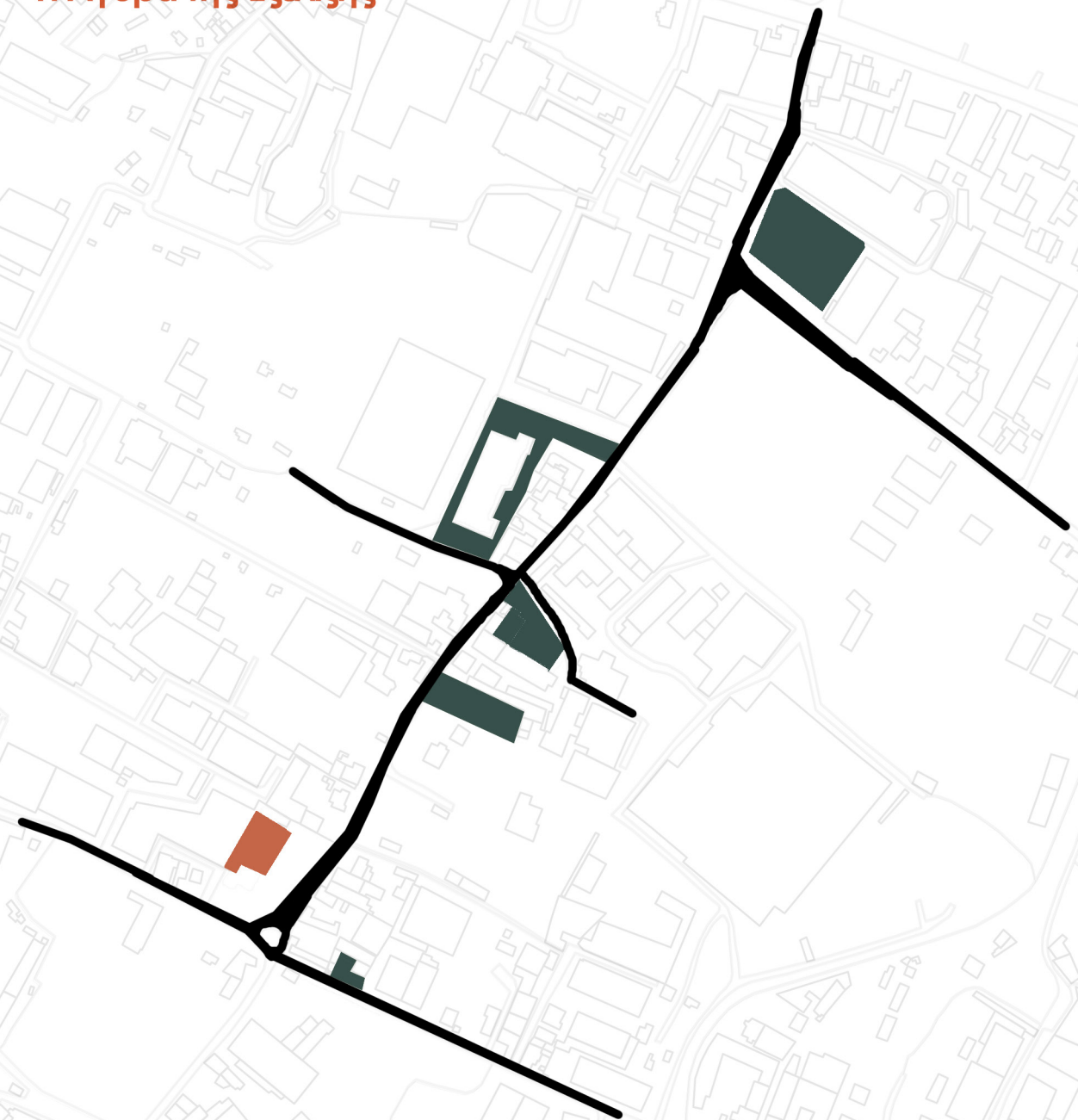
Τοποθεσία: Αγίας Άννης 15
Παλαιότερη χρήση: Μεταφορική εταιρία
Έκταση: ≈1.440 τ.μ.
Τύπος: Υπαίθρια

49.

“Η Αγορά της Εξέλιξης”

Τοποθεσία: Αγίας Άννης 56
Παλαιότερη χρήση: Μεταφορική εταιρία
Έκταση: ≈ 1.700 τ.μ.
Τύπος: Στεγασμένη

61.

62.

63.

“Η Πρόοδος”

59.

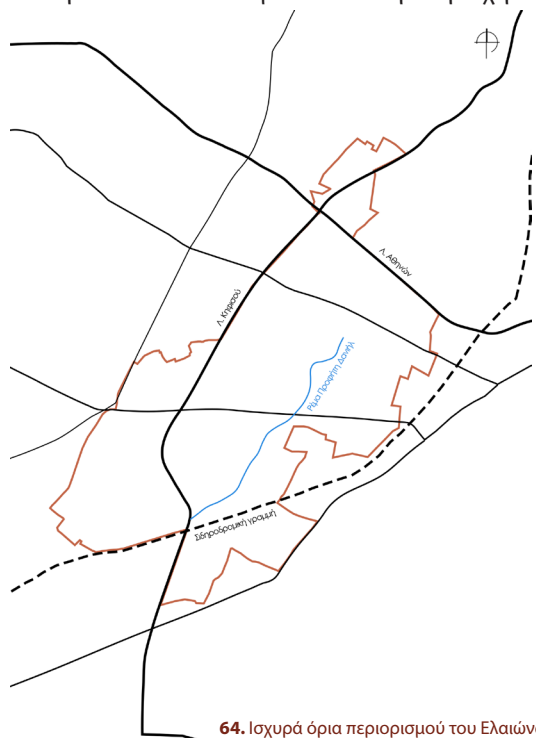
Τοποθεσία: Ορφέως 190
Παλαιότερη χρήση: Εργοστάσιο παραγωγής καλωδίων
Έκταση: ≈ 750 τ.μ.
Τύπος: Στεγασμένη και Υπαίθρια

60.

Το χωρικό αποτύπωμα της άτυπης οικονομίας και της ανάπτυξης του παρεμπορίου στον Ελαιώνα

Ο ιδιότυπος χαρακτήρας του οφείλεται σε μια συνεχή διαδικασία μετάλλαξης προκειμένου να συμβαδίσει με τα δεδομένα της σύγχρονης Αθήνας. Η δυσκολία προσαρμογής του σε αυτά, οφείλεται σε διάφορους παράγοντες όπως, η μεταγενέστερη προσθήκη της περιοχής στο γενικό πολεοδομικό σχέδιο καθυστέρησε σημαντικά την εξέλιξή του, ως προς τον ήδη διαμορφωμένο χαρακτήρα της ευρύτερης πόλης. Η υπαγωγή του σε 5 διαφορετικούς δήμους καθιστά σχεδόν αδύνατη την εφαρμογή κοινών διοικητικών πρακτικών στο σύνολό του. Επιπλέον, τα ισχυρά όρια όπως για παράδειγμα οι γραμμές του σιδηροδρομικού σταθμού, το ρέμα του Προφήτη Δανιήλ, οι υπερτοπικές οδικές αρτηρίες, Λ. Κηφισού και Λ. Αθηνών, περικλείουν και απομονώνουν την περιοχή.⁴⁶

64. Ισχυρά όρια περιορισμού του Ελαιώνα

Όλα τα παραπάνω συνιστούν λόγους για την σταδιακή άνθιση του παρεμπορίου και εν συνεχεία την συγκρότησή του ως πόλο έλξης μεταναστών και κατώτερων οικονομικών ομάδων. Στην περιοχή εγκαταστάθηκαν καταυλισμοί Ρομά, όπως για παράδειγμα στην Αγίου Πολυκάρπου στο ρέμα του Προφήτη Δανιήλ, και σε μια εγκαταλελειμμένη βιομηχανική έκταση επί της οδού Ορφέως. Αρwingοί ανάπτυξης παρεμπορίου αποτέλεσαν οι ανεπαρκείς ελεγκτικοί μηχανισμοί, και η γειτνίαση της περιοχής με πυκνοκατοικημένες περιοχές οι οποίες αποτελούν ζώνες εύρεσης ανακυκλώσιμων υλικών και άλλων αντικειμένων, χρήσιμα για την μεταπώλησή τους σε μάντρες. Η συνθήκη αυτή διαρκούσε επί πολλά χρόνια, μέχρι το ξέσπασμα μιας μεγάλης πυρκαγιάς το 2012, η οποία προκλήθηκε από την καύση καλωδίων, που κατέστρεψε το μεγαλύτερο μέρος του καταυλισμού.⁴⁷ Το συγκεκριμένο γεγονός συνάμα με το σχέδιο της Διπλής Ανάπλασης, σύμφωνα και με αναφορά της Διεθνούς Αμνηστίας το 2005, Ρομά έλαβαν εντολή έξωσης και αργότερα απομακρύνθηκαν οι περισσότεροι καταυλισμοί από την περιοχή χωρίς όμως να υπάρχει μέριμνα για την μετατόπισή τους.

Αντίστοιχο παράδειγμα παραοικονομίας παρατηρείται και στις παράνομες αγορές κατά μήκος της οδού Αγίας Άννης, από πλανόδιους. Εν αντιθέσει με τα οργανωμένα σωματεία, οι αγορές αυτές λειτουργούν ανεπίσημα, με αποτέλεσμα η εργασία τους να θεωρείται επισφαλής. Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μας, έγιναν προσαγωγές πλανόδιων πωλητών που λειτουργούσαν χωρίς άδεια, από ομάδες ΟΠΚΕ και την αστυνομία του Δήμου. Ακόμα, υπήρξε και μαρτυρία ενός μέλους από το σωματείο «Η Πρόοδος» στην οδό Ορφέως το οποίο μας ανέφερε τα εξής:

«Πάλι καλά που φτάσατε μέχρι εδώ και βρήκατε το παζάρι, γιατί λίγοι το ανακαλύπτουν. Οι περισσότεροι σταματάνε πάνω στην Αγίας Άννης που πουλάνε οι πλανόδιοι και νομίζουν

ότι σταματάνε εκεί τα παζάρια. Μας κάνουν πολύ κακό οι πλανόδιοι στη δουλειά. Εμείς εδώ είμαστε νόμιμοι πληρώνουμε κάθε μήνα.»

Εξίσου, όπως αναφέρεται και στο ντοκιμαντέρ «Σωματείο Ρακοσυλλεκτών» της Μαρίνας Δανέζη για τις αγορές στο κέντρο της Αθήνας και την Κορεάτικη αγορά, από τον πρώην αντιδήμαρχο Αθηνών, Ανδρέα Παπαδάκη, ο οποίος συνομιλεί με τον πρόεδρο και με κάποια μέλη των σωματείων ρακοσυλλεκτών:

Α.Π.: «Την Κυριακή προσπαθούμε να καθαρίσουμε το παζάρι τους κάτω. Έχουν παρεισφρήσει τσιγγάνοι, περίεργη κατάσταση, άλλοι, το ένα, το άλλο...»

Μέλος σωματείου: «Ακριβώς το ίδιο και εδώ, κύριε αντιδήμαρχε. Κοντά σε αυτούς που έχετε κάποια ανοχή, έχουν παρεισφρήσει χίλιοι δύο μύριοι. Δεν μπορείτε να φανταστείτε τι τραβάμε δηλαδή.»

Α.Π.: «Προσπαθώ να καθαρίσω μια κατάσταση η οποία πρέπει να μείνει καθαρή, για να μπορέσουν και αυτοί να βγάλουν το ψωμί τους. Γιατί ξέρεις τι γίνεται; Αν χαλάσει τελείως η εικόνα, μετά θα τους κυνηγάνε θεοί και δαίμονες. Δηλαδή η λύση είναι μόνο τα πρόστιμα.»

Μέλος σωματείου: «Επιτρέπεται το κράτος να κάνει εκβιασμό; Αν είναι δυνατόν. Κι έχω γραπτό εκβιασμό.»

Α.Π.: «Μην ξεχνάς ότι αυτή την στιγμή υπάρχει μια ιστορία με το παρεμπόριο, με τους μαύρους. Εμείς κάνουμε το καλύτερο και είμαστε η μοναδική υπηρεσία που τους κυνηγάει. Το κράτος πρέπει να αποφασίσει να τους χτυπήσει εκεί που πρέπει να χτυπήσει. Μην μου πεις ότι δεν ξέρουν τις αποθήκες. Εγώ με υπέρβαση καθήκοντος δυο φορές μπήκα σε αποθήκες, χωρίς να έχω δικαίωμα να μπω.»

...

Α.Π.: «Θέλετε να σταματήσει αυτή η ιστορία του κυριακάτικου παζαριού;»

Μέλος σωματείου: «Να είναι ελεγχόμενο.»

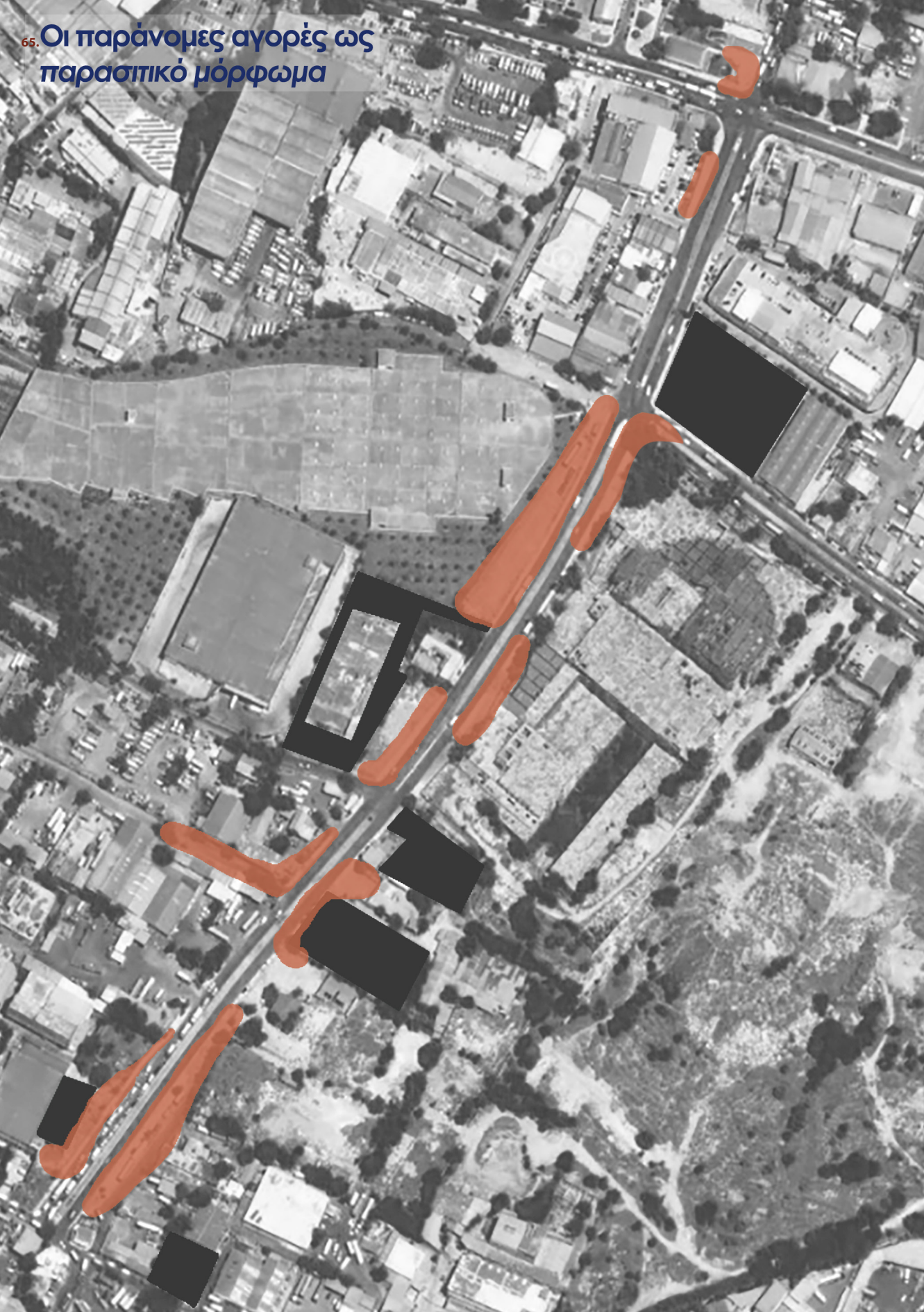
Α.Π.: «Ελεγχόμενο είναι δύσκολο. Γιατί για να είναι ελεγχόμενο, πρέπει να βγούμε άδειες.»

Σύμφωνα και με τις δηλώσεις των ρακοσυλλεκτών οι οποίοι ανήκουν σε σωματεία, επιζητούν την ελεγχόμενη πώληση στις αγορές, και την υποστήριξη του κράτους, χωρίς να παρεισφρέουν πλανόδιοι πωλητές, αναταράσσοντας την λειτουργία των αγορών.

46. Sapountzaki, Kalliopi, Wassenhoven, Louis, *Spatial Discontinuities and Fragmentation of Urban Areas: The Example of the Elaioussa of Athens*, In: Connecting the city: connecting the citizens. The 5th Biennial of Towns and Town Planners in Europe, Barcelona, 10-12 April, 2003, σελ.6

47. <https://www.athensvoice.gr/life/life-in-athens/8353/sto-mahala-tis-orfeos/>

65. Οι παράνομες αγορές ως παρασιτικό μόρφωμα

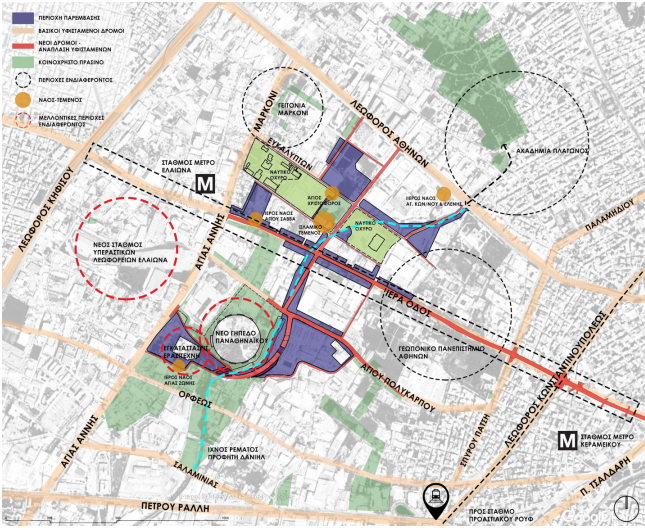
Οι περιοδικές αγορές και η Διπλή Ανάπλαση

Το πρόγραμμα αυτό θα πραγματοποιηθεί στις περιοχές του Βοτανικού και της Λεωφόρου Αλεξάνδρας, όπως αυτό προβλέφθηκε με το άρθρο 11 του ν. 3481/2006. Πρόκειται για ένα υπερτοπικής σημασίας έργο που σύμφωνα με τον Κ. Μπακογιάννη, θα εμπεριέχει «το γήπεδο του Παναθηναϊκού στον Βοτανικό σε συνδυασμό με νέο περιαστικό χώρο πρασίνου στον Ελαιώνα έκτασης 260 στρεμμάτων, και ένας νέος πράσινος κοινόχρηστος χώρος στην Λ. Αλεξάνδρας, θα αποτελέσουν δύο μητροπολιτικούς πόλους αναψυχής, αθλητισμού και πολιτισμού».

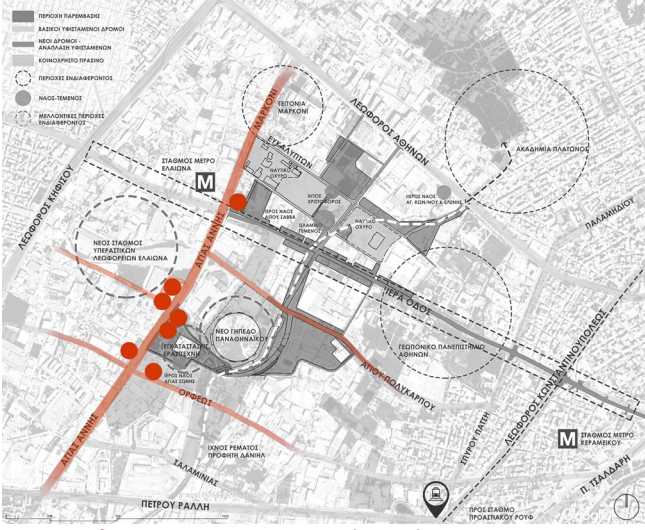
Στον τομέα ανάπλασης προβλέπονται γενικές χρήσεις γης, όπως αθλητικές εγκαταστάσεις, υπόγειοι χώροι στάθμευσης, βοηθητικές λειτουργίες των αθλητικών δραστηριοτήτων, αίθουσες πολλαπλών χρήσεων αναψυχής και πολιτισμού, χώροι εστίασης, εμπορικές χρήσεις, χώροι αθλητικών ξενώνων, χώροι φιλοξενίας και χώροι συνάθροισης κοινού.⁴⁸ Οι προθέσεις του έργου είναι η αναβάθμιση της ευρύτερης περιοχής μέσω της προσθήκης μεγάλων εκτάσεων κοινόχρηστου πρασίνου και χρήσεων πολιτισμικών, αναψυχής και εμπορίου, να επέλθει εξυγίανση και η περιοχή του Ελαιώνα θα αναδειχθεί. Όσον αφορά την περιβαλλοντική εξυγίανση της περιοχής, προτάσσεται αναβίωση του ιστορικού ελαιώνα, δημιουργία χώρων φωλεοποίησης για την αστική ορνιθοπανίδα και δημιουργία πάρκων και κήπων με αυτοφυή φυτά της τοπικής χλωρίδας σε συνδυασμό με στοιχεία νερού, με απώτερο στόχο την δημιουργία ενός πάρκου μεγάλης έκτασης που θα ευαισθητοποιεί τους επισκέπτες για ζητήματα περιβαλλοντικής μέριμνας και για το οικολογικό αποτύπωμα στην πόλη.⁴⁹

Ωστόσο, υπάρχουν εκτάσεις στις οποίες λαμβάνουν χώρα περιοδικές αγορές, όπως είναι αυτές στην Αγ. Άννης 15 και η «Πρόοδος», που εντάσσονται στην περιοχή ανάπλασης, γεγονός που θα αποτελέσει την απομάκρυνσή τους.

48. <http://www.opengov.gr/minenv/?p=1293>
49. <https://www.cityofathens.gr/to-megalytero-parko-tis-athinas-synoli/>

66. Σχέδια Διπλής Ανάπλασης

67. Οι περιοδικές αγορές σε σχέση με την Διπλή Ανάπλαση

Ερμηνεία

Η χωρική αποτύπωση και ανάλυση των χαρακτηριστικών του Ελαιώνα συντελούν στην βαθύτερη κατανόηση του αντίκτυπου των περιοδικών αγορών στον χώρο. Οι εναλλαγές των χρήσεων της περιοχής στο πέρασμα του χρόνου, από μια μεγάλη έκταση γεωργικής καλλιέργειας, σε μια περιοχή «κατάλοιπο» εξαιτίας της αποβιομηχάνισης και τελικά σε εν αναμονή υποδοχέα νέων χρήσεων, συμβάλλουν στην διαμόρφωση ενός σύνθετου και ετερογενή χαρακτήρα.

Ο Ελαιώνας χωρίς τις περιοδικές αγορές των ρακοσυλλεκτών παραμένει ένα αστικό κενό στο κέντρο της Αθήνας, ανεκμετάλλευτο, με βιομηχανικές χρήσεις, εγκαταλελειμμένα κελύφη κτιρίων και μεταφορικές. Κάθε Κυριακή όμως ο χαρακτήρας της περιοχής μεταμορφώνεται σε ένα σημείο συνάντησης πολλών κατοίκων της Αθήνας και μη, αλλάζοντας προσωρινά το «κενό» σε χώρο με χρήση και δυναμική. Με αυτή τη συνθήκη ο αστικός ιστός γίνεται πιο συμπαγής, δημιουργώντας έναν νέο πυρήνα συγκέντρωσης πλησίον του κέντρου της Αθήνας. Οι εικόνες των πλανόδιων στα πεζοδρόμια που εκθέτουν ό,τι έχουν περισυλλέξει, ο συνωστισμός του κόσμου στις αγορές και στους δρόμους, η πολιτισμική ποικιλομορφία, η πληθώρα στοιβαγμένων αντικειμένων που κατακλύζουν τον χώρο, η βαβούρα και οι μυρωδιές από τις καντίνες, συνθέτουν ένα περιοδικό urban collage που ζωντανεύει στην οδό Αγίας Άννης, κάθε Κυριακή που η υπόλοιπη πόλη ησυχάζει. Ο θεσμός των αγορών θα είναι πάντοτε επίκαιρος, καθώς η ανάγκη για καθημερινά φθηνά και απαραίτητα αντικείμενα είναι διαρκής.

Η λειτουργία των περιοδικών αγορών συμβάλλει στην απόδοση ταυτότητας στην περιοχή

Η περιοχή του Ελαιώνα χαρακτηρίζεται από τις ποικίλες διαστρωματώσεις χρήσεων και ταυτοτήτων, τόσων όσων και οι χρήστες του. Οι αγορές λειτουργούν ως τοπόσημο, καθώς ο δαιδαλώδης ιστός εντός της περιοχής και η άναρχη δόμηση συνθέτουν ένα χώρο αποπροσανατολισμού του χρήστη. Με την ύπαρξη των περιοδικών αγορών, δημιουργείται μια εξωστρέφεια, απαλείφοντας προσωρινά τα συμπαγή όρια, με αποτέλεσμα η περιοχή να συνδιαλέγεται με τους ρυθμούς των γύρω περιοχών. Εντός της περιοχής οι αγορές συνιστούν θύλακα διακριτό, καθώς υπάρχει έντονη διαφοροποίηση στη λειτουργία συγκριτικά με τις γύρω βιομηχανικές χρήσεις και τις μεταφορικές εταιρίες. Τις ημέρες που εκτυλίσσονται οι αγορές, παρατηρείται οικειοποίηση του χώρου τόσο από τους πωλητές, όσο και από τους κατοίκους, όπως και η αναβίωση των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων στον δημόσιο χώρο, μια συνθήκη η οποία στην σύγχρονη πραγματικότητα εκλείπει.

Η αντισυμβατική υπόσταση των αγορών, και των ανθρώπων που μετέχουν σε αυτές, εκδηλώνει μια σιωπηλή αντίσταση στην ομοιογένεια της σύγχρονης εποχής. Θα μπορούσαμε να παραλληλίσουμε το μη δογματικό τρόπο λειτουργίας των αγορών, με το αντιστασιακό στοιχείο του κινήματος της Arte Povera. Κοινά χαρακτηριστικά συναντώνται ανάμεσα στις αγορές και την Arte Povera όπως η απλότητα, η προσιτότητα και η χρήση καθημερινών οικονομικών αντικειμένων και υλικών. Ακόμα, οι χώροι όπου στεγάζονται οι περιοδικές αγορές θα μπορούσαν να συνιστούν installation της arte povera, λαμβάνοντας υπόψιν τα απλά και φθηνά υλικά κατασκευής τους, αλλά και με τον τρόπο, με τον οποίο «εκτίθενται» τα διάφορα καθημερινά αντικείμενα προς πώληση. Ο συγκεκριμένος τύπος «εγκαταστάσεων» σε συνδυασμό με το αντισυμβατικό στοιχείο, προσδίδουν μια μοναδικότητα στην ταυτότητα του Ελαιώνα.

Η γειτνίαση της περιοχής με το ιστορικό κέντρο των Αθηνών και η ανάπτυξη των περιοδικών αγορών

Από την αρχαία Ελλάδα η αγορά βρισκόταν στο κέντρο της πόλης και αποτελούσε τοπόσημο και σημείο συνάθροισης των πολιτών. Αντίστοιχα στο σήμερα, η οδός Αγ. Άννης, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «ραχοκοκαλιά» των παζαριών, καθώς σε αυτή συγκεντρώνεται μεγάλο πλήθος υπαίθριων αγορών. Ανέκαθεν ήταν δημοφιλής ο θεσμός των περιοδικών αγορών στους κατοίκους των Αθηνών, παρά τις μετατοπίσεις τους σε διαφορετικά σημεία του κέντρου ανά τα έτη, με αποτέλεσμα η Αγ. Άννης, με την συγκέντρωση των παζαριών και των πλανόδιων πωλητών, να αποτελεί σημείο αναφοράς των Αθηνών. Είναι περιοχή πλησίον του ιστορικού κέντρου και άμεσα προσβάσιμη με τα μέσα μαζικής μεταφοράς, διευκολύνοντας την έλευση του κόσμου, γεγονός που τη φέρνει πιο κοντά στο αρχέτυπο της αγοράς. Δεν αποτελεί σύμπτωση άλλωστε ότι οι ρακοσυλλέκτες δραστηριοποιούνται στα κέντρα των πόλεων, καθώς εντοπίζεται όγκος απορριμμάτων και αντικών, λόγω της πληθυσμιακής συσσώρευσης.

Η διαφοροποίηση της εμπορικής δραστηριότητας στα υφιστάμενα αδόμητα οικόπεδα και κελύφη, σύμφωνα με την προβλεπόμενη ανάπτυξη

Ένα μεγάλο ποσοστό αυτή τη στιγμή στην περιοχή μελέτης, καταλαμβάνεται από μεταφορικές εταιρίες και αποθήκες, καθώς και σε πολλά σημεία συναντώνται σκουπιδότοποι. Ακόμα, στα εγκαταλελειμμένα υφιστάμενα κελύφη, έχουν εγκατασταθεί ορισμένες από τις περιοδικές αγορές που μελετάμε, επί της οδού Αγ. Άννης 15-17, και επί της οδού Ορφέως, η αγορά «Πρόοδος».

Όσον αφορά τις προβλεπόμενες επεμβάσεις της Διπλής Ανάπτυξης εγείρονται ερωτήματα και ανησυχίες ως προς την μελλοντική ύπαρξη των περιοδικών αγορών. Ένα μέρος της έκτασης του έργου επικαλύπτεται με ορισμένες αγορές, εκτοπίζοντας τις, με απώτερο σκοπό τον εξευγενισμό του Ελαιώνα και εν γένει διαμορφώνοντας μια νέα εκσυγχρονισμένη ταυτότητα. Εντοπίζεται μεταβολή χρήσεων από τα αδόμητα οικόπεδα και τα υφιστάμενα κελύφη, σε κοινόχρηστο πράσινο και εμπορικές και αθλητικές χρήσεις. Προβλέπεται ριζική αλλαγή στον χαρακτήρα της περιοχής, η οποία αποσκοπεί στην ένταξη της με την υπόλοιπη πόλη, όμως οι παθογένειες της περιοχής δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν σημειακά, δίχως την βαθύτερη κατανόηση των χαρακτηριστικών και των αναγκών του Ελαιώνα. Τελικά δεν θα αποφύγουμε την διατύπωση δυο ερωτημάτων: Διακυβεύεται ο υφιστάμενος χαρακτήρας της περιοχής μέσω του προβλεπόμενου εξευγενισμού; Οδηγείται σε ισοπέδωση η δυναμική των αγορών;

Η χωρική διαφοροποίηση ανάμεσα στην σύννομη και παράνομη εμπορική δραστηριότητα

Με την πρώτη κιόλας επίσκεψη στην περιοχή όπου πραγματοποιούνται οι αγορές γίνεται αντιληπτή η χωρική διαφοροποίηση των νόμιμων σε σύγκριση με τις παράνομες αγορές. Οι νόμιμες αγορές δραστηριοποιούνται αποκλειστικά σε στεγασμένους χώρους, τους οποίους πλέον ενοικιάζουν τα σωματεία ρακοσυλλεκτών, καθώς παλαιότερα αναγκάζονταν να μετατοπίζονται συνεχώς σε διάφορους χώρους ανά τα έτη δίχως να καλύπτονται οι ανάγκες τους. Οι αγορές αυτές εντοπίζονται κυρίως σε εγκαταλελειμμένα κελύφη είτε σε κλειστούς χώρους από ελαφριές μεταλλικές κατασκευές. Αντιθέτως, η παράνομη εμπορική δραστηριότητα είναι ένα παρασιτικό χωρικό μόρφωμα που παρεισφρεί στις μόνιμες εγκαταστάσεις των νόμιμων αγορών και είναι διακριτό. Κατά κύριο λόγο, εντοπίζονται στον δημόσιο υπαίθριο χώρο, δηλαδή σε δρόμους, πεζοδρόμια και υπολειμματικά κενά, προκειμένου να είναι άμεση η απομάκρυνσή τους σε περίπτωση αστυνομικού ελέγχου. Το παρεμπόριο λειτουργεί ως τροχοπέδη για την ομαλή λειτουργία των αγορών, όπως αναφέρουν και οι ίδιοι οι πωλητές.

Θεωρητικές και αρχιτεκτονικές προσεγγίσεις στις πρακτικές διαχείρισης του χώρου των περιοδικών αγορών από τους ρακοσυλλέκτες. Μια εκδοχή συμμετοχικού σχεδιασμού

Σύμφωνα με τη λογική του συμμετοχικού σχεδιασμού, μείζονα σημασία έχει η ενεργή συμμετοχή του χρήστη στην διαδικασία του σχεδιασμού, καθώς οι χώροι δεν αποτελούν πεδία στα οποία οι χρήστες θα είναι παθητικοί δέκτες. Δυνητικά, τα «αστικά συντρίμια» στα οποία εγκαταστάθηκαν οι ρακοσυλλέκτες, διαμορφώνοντας τα βάσει της ανάγκης για χώρο λειτουργίας των παζαριών, θα μπορούσαν να θεωρηθούν μια έκφανση του συμμετοχικού σχεδιασμού, με τους όρους που έθεσε ο N. John Habraken και ο Teddy Cruz. Οι ρακοσυλλέκτες αξιοποίησαν τα ανεκμετάλλευτα παλιά κελύφη βιομηχανικής χρήσης που προϋπήρχαν στην περιοχή του Ελαιώνα, αναδιαμορφώνοντας τους χώρους, δημιουργώντας αποθηκευτικούς χώρους και πόστα, για την ομαλή λειτουργία των παζαριών. Θα μπορούσαμε ακόμα να το θεωρήσουμε ως μια αναρχική έκφραση διαχείρισης του χώρου, καθώς οι παραπάνω χώροι οργανώνονται και διαχειρίζονται από την ίδια την κοινότητα ρακοσυλλεκτών, χωρίς την εξωτερική επέμβαση από κρατικούς φορείς.

Βιβλιογραφία

Συγγράμματα:

- Calvino, Italo, *Οι Αόρατες Πόλεις*, εκδ. Καστανιώτη- Εικοστός αιώνας, 2004
- Halbswachs, Maurice, *Η συλλογική μνήμη*, Επιστημονική επιμέλεια – πρόλογος Άννα Μαντόγλου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2013
- Lefebvre, Henri, *The production of space*, εκδ. Blackwell, 1901-1991
- Mortenbock, Peter, Mooshammer, Helge, *Informal Market Worlds: Atlas: The Architecture of Economic Pressure*, Rotterdam: NAI010 Publishers, 2015
- Μαλούτας, Θωμάς, *Η κοινωνική γεωγραφία της Αθήνας : κοινωνικές ομάδες και δομημένο περιβάλλον σε μια νοτιοευρωπαϊκή μητρόπολη*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2018
- Μπάτσης, Δημήτρης, *Η βαρεία βιομηχανία στην Ελλάδα*, εκδ. ΚΕΔΡΟΣ, 1947
- Μπούρας, Χαράλαμπος, Φιλίππιδης, Δημήτρης, *Αρχιτεκτονική*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 2013
- Ρωπαΐτου-Τσαπαρέλη, Ζωή Ε., *Ο Ελαιώνας της Αθήνας. Ο χώρος και οι άνθρωποι στο πέρασμα του χρόνου*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα, 2006

Λεξικά:

- Δημητράκος, Β. Δημήτρης, *Νέον Ορθογραφικών Ερμηνευτικών Λεξικόν*, εκδ. ΧΡ. ΓΙΟΒΑΝΗ, 1970
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Ε' Έκδοση, Κέντρο λεξικολογίας

Διδακτορικές Διατριβές:

- Βαζάκας, Αλέξανδρος, *Συμμετοχικός Σχεδιασμός: Ο Σχεδιασμός του χώρου ως συλλογική ενέργεια*, Διδακτορική Διατριβή, ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Δεκέμβριος 2017
- Τσάδαρη, Σοφία, *Αστικοί μετασχηματισμοί στην εποχή της κρίσης, με αφορμή τις μεταλλαγές των δραστηριοτήτων και των πολεοδομικών πολιτικών στον Ελαιώνα της Αθήνας*, Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα, 2019

Ακαδημαϊκές εργασίες:

- Jacqueline, Armada, *Sustainable Ephemeral: Temporary Spaces with Lasting Impact*, Thesis Project, Syracuse University, 2012
- Soi Gunelas, Martina, *Αγορές σκουπιδιών/ Agoras of Waste, Urban space appropriation in the context of Eleonas' wastepicker markets*, Διπλωματική εργασία, Technische Universität Wien, 2021
- Καπράνης, Κωνσταντίνος, Παπαδόπουλος, Αλέξανδρος, *Δράσεις – Παρεμβάσεις στα Αστικά Κενά*, Ερευνητική Εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 2017-2018
- Κασσελούρη, Ελένη, *Ο Ελαιώνας της Αθήνας, Το φυσικό και ιστορικό δυναμικό ως στοιχείο επανασχεδιασμού*, Διπλωματική εργασία, Νοέμβριος 2012
- Μελιτά Δανάη-Ιωάννα, *Αξιοποίηση μεγάλων αστικών κενών: Η περίπτωση του Ελαιώνα της Αττικής*, Διπλωματική εργασία, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2017
- Μπαμπλέκη, Ειρήνη, Παπαδοπούλου, Άννα, Πάτκου-Πιτσαλίδου, Ευδοκία, *Συμμετοχικές δράσεις – Παρεμβάσεις στο αστικό χώρο [Τα παραδείγματα TABACALERA και CAMPO DE CEBADA της Μαδρίτης]*, Ερευνητική Εργασία, 2018
- Νικολόπουλος, Αθανάσιος, *Αποβιομηχάνιση, Αστικά κενά και Σενάρια Διαχείρισης*, Ερευνητική Εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2017-2018

- Ντρενογιάννη, Αντωνία, Τζήκα-Κωστοπούλου, Παναγιώτα, *Σύγχρονες Πρακτικές Συμμετοχικού Σχεδιασμού/ Διαδικασίες ενδυνάμωσης του χρήστη και ο νέος ρόλος του αρχιτέκτονα*, Ερευνητική Εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2014

Μελέτες:

- CABERNET Coordination Team, *Sustainable Brownfield Regeneration: CABERNET Network Report*, University of Nottingham, 2006: https://sig.urbanismosevilla.org/sevilla.art/sevlab/m004UEb_files/m004_UE.pdf
- Βαϊου, Ντίνα, Διαπλεκόμενες Καθημερινότητες και Χωροκοινωνικές Μεταβολές στην Πόλη. Μετανάστριες και Ντόπιες στις Γειτονιές της Αθήνας, ΕΜΠ -Σχολή Αρχιτεκτόνων, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, Αθήνα, Αύγουστος 2007
- Γεωργιάδης, Φαίδων, Τσαγκαράτος, Σπύρος, Για την εξεύρεση χώρων στην Αττική, για την μετεγκατάσταση των Ρομά από την περιοχή του Ελαιώνα, Φορέας Μελέτης: ΤΕΔΚΝΑ, Φεβρουάριος, 2010
- Γκοιμήσης, Π. & Συνεργάτες Α.Ε., Μελέτη για το ειδικό σχέδιο χωρικής ανάπτυξης στρατηγικής επένδυσης (Ε.Σ.Χ.Α.Σ.Ε.) του έργου, Πολεοδομική Μελέτη, Δεκέμβριος, 2022: <https://ependyseis.mindev.gov.gr/uploads/photos/noval-g-a-eshase-202212-s.pdf>
- Κονταράτου, Ειρήνη, Αρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ, Ελαιώνας Αθηνών: κριτική προσέγγιση της Πολεοδομικής Μελέτης για τη «Διπλή Ανάπλαση» (Βοτανικός – Λεωφόρος Αλεξάνδρας), <https://docplayer.gr/1921365-Elaionas-athinon-kritiki-proseggisi-tis-poleodomikis-meletis-gia-ti-dipli-anaplasti-votanikos-leoforos-alexandras.html>

Άρθρα | Επιστημονικά άρθρα | Περιοδικά:

- Δρακάκη, Γεωργία, Κάποτε ένας ρακοσυλλέκτης βρήκε το πρώτο Σύνταγμα της Ελλάδας στα σκουπίδια, *Propaganda.gr*, 2016: <https://propaganda.gr/stories/somateio-rakosyllektion-ermis/>
- Καρδάρη, Ιωάννα, Παζάρι ρακοσυλλεκτών. Μία εξερεύνηση στο ανεκτίμητο..., *Αθηναϊκό – Μακεδονικό Πρακτορείο Ειδήσεων*, 2018 (Πλήρες τηλεγράφημα στην ιστοσελίδα ΑΠΕ-ΜΠΕ): <https://www.amna.gr/home/article/224421/%7B%7BngMeta.image%7D%7D>
- Κωνσταντίνου, Πέτρος, Ανταρσία στις γειτονιές της Αθήνας, Κινητοποίηση διαμαρτυρίας την Παρασκευή 25 Νοέμβρη 1μμ έξω από το δημοτικό συμβούλιο Αθήνας, 2016: <https://antarsiageitoniesathinas.blogspot.com/2016/11/>
- Μηχανή του χρόνου, Πλατεία Αβησσυνίας. Πώς πήρε το όνομα της η περίφημη πλατεία και ποιος ήταν ο αξιαγάπητος Γιουσουρούμ, που έδωσε το όνομα του στο παζάρι; <https://www.mixanitouxronou.gr/platia-avissinias-pos-pire-to-onoma-tis-i-perifimi-platia-ke-pios-itan-o-axiagapitos-giousouroum-pou-edose-to-onoma-tou-sto-pazari/>
- Ντάκουλα, Έλενα, Πλατεία Αβησσυνίας, εκεί που χτυπάει η καρδιά του «Γιουσουρούμ», *Athens Voice*, 2021: <https://www.athensvoice.gr/life/life-in-athens/706765/platia-avissinias-eki-poy-htypaei-i-kardia-toy-gioysouroum/>
- Παγώνης, Αθανάσιος, Ο Ελαιώνας σε τροχιά μεταμόρφωσης υπό την επίδραση νέων δυναμικών, «ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ» Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ – ΠΕΑ, Τεύχος 55 ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β Ιανουάριος/ Φεβρουάριος, 2006: https://www.sadas-pea.gr/archive/2000-2011/ARXITEKTONES_55.pdf
- Παπαντωνίου Κώστας, Κυριακάτικο Παζάρι Ρακοσυλλεκτών στον Ελαιώνα/ Κυριακάτικο παζάρι στον Ελαιώνα: Κάθε πάγκος μια οικογένεια, μια ξεχωριστή ιστορία, *Η Αυγή*, 2024: https://www.avgi.gr/koinonia/182757_kyriakatiko-pazari-ston-elaiona-kathe-pagkos-mia-oikogeneia-mia-xehoristi-istoria
- Σαπουντζάκη Κ., Ο Ελαιώνας της Αθήνας, στο ερευνητικό *Greek Scapes*: <https://www.greekscapes.gr/index.php/2010-01-21-16-47-29/landscapescat/34-attica/100-elaion-as-athina>

as-athina

- Σωτήρχου Ιωάννα, Οι ρακοσυλλέκτες δεν είναι ζητιάνοι, αλλά βιοπαλαιστές, *Efsyn.gr*, 2015: https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/35980_oi-rakosyllektes-den-einai-zitianoi-alla-biopalaistes
- Τζιρτζιλάκη, Ελένη, Τα Προσφυγικά της Αλεξάνδρας, ένα αστικό κενό μετατρέπεται σε μια κατάληψη στέγης. Νομαδική Αρχιτεκτονική, Νοέμβριος, 2014: <https://nomadikiarxitektoniki.net/texts/without-a-proper-noun/>

Συνέδρια:

- eLEONAS Τελικό συνέδριο- 2^ο μέρος, *Συμμετοχικός Σχεδιασμός για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη- Μέθοδοι, Εργαλεία και Εφαρμογές*, Αθήνα, 20 Οκτωβρίου 2023, ομιλήτρια: Τσάδαρη Σοφία: <https://www.youtube.com/watch?v=zTHt5D7Q3nQ&t=792s>
- Sapountzaki, Kalliopi, Wassenhoven, Louis, *Spatial Discontinuities and Fragmentation of Urban Areas: The Example of the Elaionas of Athens*, In: *Connecting the city: connecting the citizens. The 5th Biennial of Towns and Town Planners in Europe*, Barcelona, 10-12 April, 2003

Διαδικτυακές πηγές:

- Σωματείο Ρακοσυλλεκτών «Ερμής», ιστοσελίδα: ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΡΑΚΟΣΥΛΛΕΚΤΩΝ ΕΡΜΗΣ (webnode.gr)
- <https://www.pinaultcollection.com/en/boursedecommerce/arte-povera>
- <https://www.openbuilding.co/legacy>
- Ιστορικό καιρικών καταστροφών στο Λεκανοπέδιο από το 1887, <https://www.meteoclub.gr/themata/egkyklopaideia/920-1887>
- <http://www.mythologika.gr/gods/hermes.html>
- <https://www.athensvoice.gr/life/life-in-athens/8353/sto-mahala-tis-orfeos/>
- <https://www.cityofathens.gr/to-megalytero-parko-tis-athinas-synoli/>
- <http://www.opengov.gr/minenv/?p=1293>

Στατιστικά στοιχεία:

- ΕΛΣΤΑΤ, Ελληνική Στατιστική Αρχή. Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών 2011 - ELSTAT (statistics.gr)
- ΠΔ Αριθ. 20/9-30/11/1995 ΦΕΚ Δ 1049/30.11.1995
- Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας (ΤΕΕ), 1992, Θέμα: Ελαιώνας – χτες, σήμερα, αύριο. : [techr_1992_3_88.pdf](https://www.tee.gr/techr_1992_3_88.pdf) (tee.gr)

Online Διαλέξεις:

- Εξεργαστήριο, Χαρίλαος, *Εισαγωγή στην Ιστορία, Ενότητα 6: Ιστορία και μνήμη II*, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Ντοκιμαντέρ:

- Δανέζη, Μαρίνα, *Σωματείο Ρακοσυλλεκτών/ Scavengers' Union*, Ντοκιμαντέρ, 2020, Onassis Foundation: https://www.youtube.com/watch?v=SmopcQN_cBI&t=2299s

Οργανώσεις:

- Σύνταξη: Αριστερή Κίνηση Εργαζομένων Αρχιτεκτόνων – ΑΚΕΑ (Συλλογικότητα άνεργων, μισθωτών και αυτοαπασχολούμενων αρχιτεκτόνων), Αστικοί μετασχηματισμοί στην εποχή της κρίσης. Μελέτη περίπτωσης: ο Ελαιώνας της Αθήνας, 2013: Αστικοί μετασχηματισμοί στην εποχή της κρίσης. Μελέτη περίπτωσης: ο Ελαιώνας της Αθήνας – Αριστερή Κίνηση

Εργαζόμενων Αρχιτεκτόνων (akea2011.com)

- Κωνσταντίνου Πέτρος- Ανταρσία στις γειτονιές της Αθήνας (2016), Κινητοποίηση διαμαρτυρίας, την Παρασκευή 25 Νοέμβρη 1μμ έξω από το δημοτικό συμβούλιο Αθήνας: ΑΝΤΑΡΣΙΑ στις ΓΕΙΤΟΝΙΕΣ της ΑΘΗΝΑΣ: Κινητοποίηση διαμαρτυρίας, την Παρασκευή 25 Νοέμβρη 1μμ έξω από το δημοτικό συμβούλιο Αθήνας (antarsiageitoniesathinas.blogspot.com)

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα εξωφύλλου: Κολάζ, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα περιεχομένων: Κολάζ, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 00: Κολάζ, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.,

Εικόνα 01: <https://www.moma.org/collection/works/113261>

Εικόνα 02: <https://www.greekscapes.gr/index.php/2010-01-21-16-47-29/landscapes-cat/34-attica/100-elaionas-athina>

Εικόνα 03: <https://www.lifo.gr/now/entertainment/mia-megali-eikastiki-ekthesi-xekina-ton-septembrio-stin-periohi-toy-elaiona>

Εικόνα 04: Ρωπαίτου-Τσαπαρέλη, Ζωή Ε., Ο Ελαιώνας της Αθήνας. Ο χώρος και οι άνθρωποι στο πέρασμα του χρόνου, εκδ. Φιλιπότη, Αθήνα, 2006, σελ. 24

Εικόνα 05: Χάρτης, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 06: Χάρτης, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 07: Κολάζ, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 08: Χάρτης, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 09: https://www.flickr.com/photos/14676940@N04/1526931024/in/photostream?fbclid=IwY2xjawGHWBxleHRuA2FbQlXMAABHcVvHuxy9Dgilvmv1xr2vkj5n8o7MiV4RUXLnCK-JWKtTB31PCFr18Jk19g_aem_On9LaMAITfoCsrQI9ykb5Q

Εικόνα 10: <http://msa.ypeka.gr/>

Εικόνα 11: eLEONAS Τελικό συνέδριο- 2ο μέρος, Συμμετοχικός Σχεδιασμός για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη- Μέθοδοι, Εργαλεία και Εφαρμογές, Αθήνα, 20 Οκτωβρίου 2023, ομιλήτρια: Τσάδαρη Σοφία

Εικόνα 12: Χάρτης, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 13: Χάρτης, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 14: <https://www.flickr.com/photos/ifrc/20841993688/in/photolist-y2sEcj-y123mG-xKHvKq-y2sHm5-xKJzRA-x6sn58-xKQiqD-y41rVe-x6suWk-y3kEHF-xKJtgb-y3kCyn-y3kES8-x6srYg-y12bJd-y41rDH-xKHZku-y129su-y3kCX6-xKQ9jc-y3kzjp-y128Mm-xKJFaS-x6ssXk-xK-JEAL-x6jjPJ-xKHfFib-xKQjSM-x6jmGS-xboXaR-xQLGkz-yAtGCK-y7oz4S-yBdvY8-yiRDFW-yiR-v3o-xDAq72-yiSWJj-yBduFP-yzw5WG-yAtyev-yzvXCd-yiSN9U-yiRBAU-xDAs5k-yAtxiH-yyab-KN-xDs94N-yiSX5E-L1ZBWY>

Εικόνα 15: <https://www.flickr.com/photos/ifrc/21037452351/in/photolist-y2sEcj-y123mG-xKHvKq-y2sHm5-xKJzRA-x6sn58-xKQiqD-y41rVe-x6suWk-y3kEHF-xKJtgb-y3kCyn-y3kES8-x6srYg-y12bJd-y41rDH-xKHZku-y129su-y3kCX6-xKQ9jc-y3kzjp-y128Mm-xKJFaS-x6ssXk-xK-JEAL-x6jjPJ-xKHfFib-xKQjSM-x6jmGS-xboXaR-xQLGkz-yAtGCK-y7oz4S-yBdvY8-yiRDFW-yiR-v3o-xDAq72-yiSWJj-yBduFP-yzw5WG-yAtyev-yzvXCd-yiSN9U-yiRBAU-xDAs5k-yAtxiH-yyab-KN-xDs94N-yiSX5E-L1ZBWY>

Εικόνα 16: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 17: <https://www.flickr.com/photos/ifrc/20841955548/in/photolist-y2sEcj-y123mG-xKHvKq-y2sHm5-xKJzRA-x6sn58-xKQiqD-y41rVe-x6suWk-y3kEHF-xKJtgb-y3kCyn-y3kES8->

x6srYg-y12bJd-y41rDH-xKHZku-y129su-y3kCX6-xKQ9jc-y3kzjp-y128Mm-xKJFaS-x6ssXk-xK-JEAL-x6jjPJ-xKHfFib-xKQjSM-x6jmGS-xboXaR-xQLGkz-yAtGCK-y7oz4S-yBdvY8-yiRDFW-yiR-v3o-xDAq72-yiSWJj-yBduFP-yzw5WG-yAtyev-yzvXCd-yiSN9U-yiRBAU-xDAs5k-yAtxiH-yyab-KN-xDs94N-yiSX5E-L1ZBWY

Εικόνα 18: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 19: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 20: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 21: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 22: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 23: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 24: Χάρτης, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 25: Κολάζ, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 26: Κολάζ, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 27: <https://www.athensvoice.gr/life/life-in-athens/706765/plateia-avissynias-ekei-roym-htypaei-i-kardia-toy-gioysoyroym/>

Εικόνα 28: <https://www.urbantravelblog.com/secret/things-to-do-athens/>

Εικόνα 29: Χάρτης, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 30: Κολάζ, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 31: Χάρτης, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 32: Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 33: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 34: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 35: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 36: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 37: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 38: <https://www.ogdoo.gr/erevna/thema/mia-kyriaki-sto-pazari-tou-elaiona>

Εικόνα 39: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 40: Χάρτης, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 41: Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 42: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 43: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 44: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 45: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 46: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 47: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 48: Χάρτης, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 49: Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 50: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 51: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 52: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 53: Χάρτης, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 54: Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 55: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 56: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 57: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 58: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 59: Χάρτης, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 60: Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 61: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 62: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 63: Προσωπικό αρχείο, Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 64: Χάρτης, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 65: Χάρτης, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα 66: <https://www.capital.gr/epikairoτητα/3757294/dipli-anaplasti-dimopratesitai-to-ergo-gia-tis-upodomes-tou-botanikou/>

Εικόνα 67: Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

Εικόνα οπισθόφυλλου: Κολάζ, Επεξεργασία Πανάγου Χ., Παχή Α.

*«Γιατί το παζάρι έχει νόμους. Αν δεν αφήσεις τον καθωσπρεπισμό
σου ή την άλλη σου μάσκα, θα δυστυχήσεις και καλύτερα να μην
πας.»*

Πάνος Χαραλάμπους, Εικαστικός Καλλιτέχνης

